

Міністерство освіти та науки України
Львівський національний університет імені Івана Франка
Філологічний факультет

Катедра української літератури
імені акад. Михайла Возняка

**ОБРАЗ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА В УКРАЇНСЬКІЙ ПОЕЗІЇ
ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТОЛІТТЯ**

Магістерська робота
студентки II курсу групи ФЛУМ-21с
спеціалізації 035.01 Українська мова та література
(освітня програма “Українська мова та література”)
денної форми здобуття освіти
Кучко Юлії Андріївни

Науковий керівник – к.ф.н. доц. Легка О. С.

Львів – 2021

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ЛІТЕРАТУРНА ШЕВЧЕНКІАНА: ДО ВИТОКІВ ТА СУТНОСТІ ЯВИЩА	7
1.1. Пантелеймон Куліш і Шевченко: формування образу поета й патріота	7
1.2. Олександр Афанасьєв-Чужбинський: рецепція образу Кобзаря в уявленні сучасника	15
РОЗДІЛ 2. ШЕВЧЕНКО В ПОЕТИЧНИХ ТВОРАХ СУЧАСНИКІВ	25
2.1. Жанрово-стильові особливості творів про Кобзаря	25
2.2. Художнє втілення образу Тараса Шевченка	40
ВИСНОВКИ	51
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	53

ВСТУП

Людство завжди сприймає минуле, пропускаючи його через певні уявлення, образи та ідеї, які виникають через різні причини, обставини і передумови: історичну свідомість нації, домінуючі стереотипи та традиції, впливи соціокультурного середовища, гострі суспільні виклики, культурні новації, зрештою ідеологічні потреби і прагматичні інтелектуальні вимоги соціуму того чи іншого часу. У цьому контексті важливим є сприйняття й історичних особистостей, зокрема знакових, символічних постатей національної історії. Їх сприйняття у більшості випадків вирізняє надзвичайна складність та суперечність, так як мова йде про образи, що конкурують, точніше їх нашарування і співіснування, що відбулося протягом різних історичних епох, у площині різних реакцій, почуттів, мотивацій, зацікавлень тощо.

Особистість Т. Шевченка та його творчість стає предметом дискусій протягом 180 років. З моменту появи поезії О. Чужбинського “Шевченкові”, написаної 1841-го, а надрукованої 1843-го р., веде початок поетична шевченкіана – унікальне явище світової літератури, під яким варто розуміти зібрання, сукупність творів літератури і мистецтва, пов'язаних із життям і творчістю Т.Г.Шевченка, а також усі видання його творів. Вражають кількісні характеристики шевченкіани (а це тисячі творів, оприлюднених у десятках країн, найбільше, зрозуміло, в Україні), і, незрідка, поважні художні достоїнства та дійове втручання в літературно-мистецьке й суспільно-політичне життя.

Авторство одних з найбільш цінних прижиттєвих спогадів про Т.Г.Шевченка належить письменникам П. Кулішу та О.Афанасьєву-Чужбинському. Саме в їхньому творчому доробку неабияке місце належить творам, що присвячені життю і творчості Кобзаря.

Український поет-романтик й мемуарист, етнограф й історик, публіцист й мовознавець Олександр Степанович Афанасьєв-Чужбинський познайомився

з Т.Шевченком у 1843 року. Глибока повага до Кобзаря, захоплення його працею простежується в багатьох творах О.Афанасьєва-Чужбинського, присвячених як 40-м рокам, так і останнім рокам життя Шевченка. В арсеналі О.Афанасьєва-Чужбинського й ліричні присвяти Кобзареві, які суттєво вирізняються на фоні багаточисельних літературних творів на ту ж тематику в доробку інших представників шевченківського періоду (1840-і – 1860-і роки). У поезії "Шевченкові", що з'явилась ще до особистого знайомства письменників, не приховується щире захоплення музою Шевченка, її яскраво вираженим національним характером. І хоча в цій поезії і відсутні високі поетичні якості, що не заперечував сам автор, все ж про нього варто говорити як про першу друковану поезію українського письменника, присвячену творчості Шевченка.

Образ Шевченка в Олександра Афанасьєва не просто позитивний, інколи він ідеалізований. Зрозуміло, що автор спогадів помічав недоліки в особистості Тараса Григоровича, але разом з тим знаходив їм виправдання, аргументуючи їх. Роздумуючи над джерелом творчості геніального українця, О.Афанасьєв-Чужбинський вказує на його глибоке коріння у національному ґрунті, у рідній історії.

Особливе місце в роботі посідають спогади Пантелеймона Куліша, адже історія його взаємин із Кобзарем – це окремий історико-літературний об'єкт, зміст якого дослідники по різному розуміли і тлумачили, намагаючись глибше збагнути загальні тенденції літературного процесу тих часів. Ще на початку знайомства Куліш у листах рецензує твори Кобзаря, а відтак заявляє про себе як про порадника і водночас критика та редактора Шевченка, що згодом усталилось як стиль їхніх взаємин. Ставлення П. Куліша до творчості і персони Кобзаря змінювалося в залежності від зовнішньої кон'юнктури: від схвалення і захоплення до дорікань за російські поеми та оповідання. Проте беззаперечним залишається факт, що саме він заклав підґрунтя українського культу Т. Шевченка, а внесок П. Куліша в упорядкування й збереження творчої спадщини Кобзаря просто неоціненний.

Серед авторів праць, присвячених окремим питанням шевченкіани, можна також виокремити Б. Мельничука [22], [23], [24], І. Немченка [32], Р. Зорівчак [11], М. Євшана [6], Л. Сніцарчук [34], М. Назаренка [27].

Найбільш ґрунтовні дослідження поетичної шевченкіани здійснив Б. Мельничук. Він присвятив багато праць українській поетичній шевченкіани, в яких окреслив параметри та закономірності функціонування художньої шевченкіани, зокрема віршованої, – від прижиттєвої до наших днів. Автор детально аналізує перевірені часом найкращі зразки вітчизняної шевченкіани, не замовчуючи художніх прорахунків поетів. У праці "Шевченкіана, творена у кріївках і ГУЛАГах" досліджується опозиційна до офіційної влади українська поетична шевченкіана – феномен, традиції котрого заклали Ю. Федькович та І. Франко і який сягнув найвищого вияву у віршах поетів-упівців та в'язнів радянських концтаборів, особливо В. Стуса й Т. Мельничука [22; 23; 24].

У праці І. Немченка "Шевченкова офіра" осмислено ліричні присвяти Т.Г.Шевченкові в доробку О.Афанасьєва-Чужбинського, поетичну шевченкіану Михайла Старицького, роль Шевченка в житті та творчості Олександри Псьол, Дніпрової Чайки та Людмили Волошки [32].

Дослідження В. Литвина "Образи Великого Кобзаря в українській інтелектуальній історії" містить аналіз ставлення до Шевченка сучасників [19].

Беззаперечно, постаті Тараса Шевченка належить важлива роль в українському інтелектуальному та культурному поступі. Тим більше, що образ Кобзаря асоціюється не лише з геніальними творами, а й є символом України. Образ Т. Шевченка є тією «константою», навколо якої відбувається консолідація нації і ставлення до якої є індикатором пізнання «своїх» і «чужих». Для того аби зрозуміти звідки походять суперечності у сприйнятті Т. Шевченка в наш час, варто дослідити ставлення до Кобзаря його сучасників.

Питання образу такої визначної постаті в українській літературі, безумовно, досить широке і досліджувалося науковцями у різних аспектах,

проте не було ще проаналізовано цілісно. Відтак виникає потреба осмислити й систематизувати особливості образу Кобзаря у баченні сучасників. З цього випливає **актуальність** роботи: осмислити й систематизувати поетичний доробок сучасників про Шевченка та виділити основні аспекти образу Кобзаря.

Об'єкт дослідження: літературна шевченкіана другої половини ХІХ ст у поезії Іван Франка, Лесі Українки, Олександра Афанасьєва-Чужбинського, Георгія Андрузького, Олександра Навроцького, Михайла Максимовича, Юрія Федьковича, Михайла Старицького, Володимира Самійленка та інших.

Предмет: образ Тараса Шевченка в українській поезії другої половини 19 століття.

Мета роботи: проаналізувати особливості поетичної шевченкіани другої половини ХІХ століття. Для реалізації мети роботи були сформульовані такі **завдання**:

1. З'ясувати особливості літературної шевченкіани.
2. Розглянути творчі взаємини Т. Шевченка і П. Куліша.
3. Проаналізувати доробок Олександра Афанасьєва-Чужбинського як важливу складову шевченкіани.
4. Дослідити жанри та поетику творів сучасників про Шевченка.
5. Визначити особливості образу Шевченка у сприйнятті сучасників.

Методи дослідження – аналіз, синтез, біографічний, історико-порівняльний, метод абстрагування тощо.

Структура роботи: робота складається зі змісту, вступу, двох розділів, висновків та списку використаної літератури.

РОЗДІЛ 1. ЛІТЕРАТУРНА ШЕВЧЕНКІАНА: ДО ВИТОКІВ ТА СУТНОСТІ ЯВИЩА

1.1. Пантелеймон Куліш і Шевченко: формування образу поета й патріота

Питання творчих взаємин Т. Шевченка і П. Куліша – це окрема історико-літературна проблема, що своєю семантикою надається до різних прочитань і тлумачень, дає можливості глибше збагнути як загальні тенденції літературного процесу, так і особистісні прояви творчого «я».

Два могутні таланти, два невтомні подвижники української ідеї і її ревні захисники здебільшого сприймалися як імена полярні, позиції контрверсійні. Пояснюється це канонізованими радянським тоталітарним режимом ідеологемами, згідно з якими обидва імені були, по суті, сфальшовані. Особливо П. Куліш, атестований як натхненник відрубності української нації, письменник буржуазно-націоналістичного полку [9, с. 61].

На вартій уваги коментар бінарна структура "Шевченко – Куліш" здобулася у двадцятих роках, у добу "розстріляного" відродження, що жила ідеєю українського ренесансу. Розвідки М. Могілянського, П. Зайцева, В. Петрова, М. Зерова, М. Євшана трактують Т. Шевченка й П. Куліша як подвижників українського національного відродження, духовних аристократів, що визначали рівень інтелектуальної і художньої думки усього XIX ст. [9, с. 61].

На жаль, особистий і творчий діалог Шевченка і Куліша як "захватний матеріал" у наступні роки мало кого цікавив. У 90-х рр. минулого століття діаспорний учений Юрій Луцький у досить цікавій статті "Повертаючись до теми "Шевченко і Куліш" повертається і до попередніх оцінок: "Вони антиподи" [20, с. 132]. Хоча ще Микола Євшан застерігав: "Вони обидва на один сніп жали – про однакову будучність своєму народові дбали. Не можна

нам їх розлучати. І, святкуючи пам'ять одного, не забуваймо про другого з них!" [6, с. 122].

Їхні життєві дороги то перетиналися, то розходилися, виявляючи, при всій несхожості характерів, яскравій індивідуальності вияву психоемоційного "я", духовне соратництво і побратимство. Дослідники сперечаються, коли мова заходить про час і місце їхньої зустрічі: в «Шевченківському словнику» читаємо, що Панько й Тарас «...познайомилися в 1843 році» — не вказано ні місця, ані числа й місяця. Іван Дзюба в книзі «Тарас Шевченко. Життя і творчість» пише: «Вже в перші дні перебування в Києві Шевченко знайомиться з Пантелеймоном Олександровичем Кулішем (1819-1897), і це була доленосна для обох зустріч» [5].

Як дослідив Петро Жур, зустріч Шевченка й Куліша відбулася в «Старому Києві, неподалік від Софійського собору, де мешкав Панько. Стіни своєї кімнати Куліш розмальовував людськими постатями, кращих учнів нагороджував власними малюнками. У цій кімнаті й застав Шевченко Панька за мольбертом. На поетові був парусиновий балахон і картуз, що зсувався на потилицю, подібно до козацького шлика. Куліш згадував:

— А вгадайте, хто? — це були перші Тарасові слова, промовлені ним чарівно-веселим і безтурботним голосом, що ним захоплювались і жінки, й діти. Мабуть, Куліш уже знав про приїзд Тараса Григоровича до Києва, тому одразу ж догадався, хто завітав:

«Я відповів:

— Шевченко.

— Він, — відповів Тарас, засміявшись так, як сміються наші молодичі. Вусів тоді не було ще в нього, і в усьому обличчі багато було жіночого» [7, с. 5].

Куліш, залишив навчання в університеті Святого Володимира через брак посвідки про дворянство, а Шевченко, маючи дозвіл Академії мистецтв, після довгої розлуки, прибув в Україну. Вони інтуїтивно відчували спорідненість душ, українськість один одного. Саме тому в своїй автобіографії Куліш засвідчує свою переконаність в тому, що обидва вони – козацького роду, хоч Шевченко

походив з селян-кріпаків: "Можна сказати, що се зійшовся низовий курінник, січовик із городовим козаком кармазинником" [16, с. 249; 9, с. 62].

"В особі Куліша, – писав П. Зайцев, – Шевченко вперше зустрів українця цілком новітнього типу, про якого мріяв і якого шукав, – справжнього українського патріота, що мав перед собою виразний ідеал розбудування української культури і ширення української національної свідомості і тоді мало не в усьому був ідеологічно близький і рідний Шевченкові" [20].

Та й П. Куліш нічого подібного коло себе не бачив: "Нехай тобі, приятелю, – писав Куліш з Києва до "коханого земляка" "у Петрову бурсу", – Господь помагає на все добре, а об мені будь певен, що вже я не грітимусь даром коло твого куреня; чи дровець, то й дровець принесу; чи пшона на кашу, то й пшона придбаю [...]. Нам, що взялись протирать очі своїм землякам, треба один одному пособляти, один одному радити, а то не буде добра з нашого писання" [17, с. 20].

1845 р. Т. Шевченко отримує від Академії дозвіл на "рисование этюдов" і вдруге їде в Україну. У роках 45–46-му Шевченко й Куліш працювали в Археологічній комісії, що розміщувалась у Червоному корпусі університету. Шевченко замальовував пам'ятки старовини, козацької слави, а Куліш записував пам'ятки фольклору (думи, пісні, перекази, легенди), опубліковані згодом у двотомних "Записках о Южной Руси". Разом відвідали руїни спаленого ще у XVIII ст. козацького монастиря Межигорського Спаса, які особливо вразили емоційного Куліша, що згодом заперечуватиме руйнівню-кровопролитний спосіб національного і соціального визволення. А Т. Шевченко гнітючі враження від руїн Межигір'я, подасть у поемі "Чернець", написаній на засланні і присвяченій П. Кулішеві. Тоді й для Шевченка, і для Куліша особливий інтерес становила козацька доба, що для обох була джерелом як художніх концепцій, так і національно-виховних ідей. Прикметно, що, почавши з ідеалізації, вони досить швидко продемонстрували амбівалентне ставлення до козаччини. Поетизація козацьких зимівників в ідилії П. Куліша "Орися" через кілька років змінилась оскарженням козацької

анархії і розливу крові у полемічно загостреній "Чорній раді", перший варіант якої писався 1845–1846 року. "Запорожжя споконвіку було серцем українським... А тепер хто йде на Запорожжє? Або гольтіпака, або злодюга, або дармоїд, що не звик собі заробляти насущного хліба" [15, с. 36]. "Не мечем нам воювати" і "шаблею життєвої стежки" Україна не прокидає, її державність, за переконанням Куліша, забезпечить культура. Саме культурництво Куліша обумовило його негативну рецензію на поему "Гайдамаки" Т. Шевченка, у якій він побачив лише розлив крові і фанатичне бажання помсти. "Дайте побільше людяності", – пише він Шевченку 25 липня 1846 р. [18, с. 42].

Сприймавши сюжет про Коліївщину, тобто "дідову правду", Куліш не відчитав іншого, ліричного, сюжету власне автора, і то не в якості надбудови над основним текстом, а як чи не основне відповідальне, концептуальне начало. Реабілітовуючи гайдамаччину як справедливий повстанський, протиекспансіоністський рух за свою правду й волю, поету "серце болить", бо діди, виявляється, помилялись [9, с. 61]. "Слава Богу, що минуло", – уточнює Шевченко, бо його розмисли – в аспекті етичному. І хоч для реабілітації повстання поет добирає відповідні епізоди, помста, хай і за "замучені руки", спустошує душу, примножує кола зла, тому гайдамаки – не лише "сини й орли", а й "нерозумні діти", хоч і перебувають у своєрідній аурі поетового співпереживання – співчуття. І гайдамаки, і конфедерати, по суті, постаті трагічні, бо забули заповіді Божі. "Бодай не дивитись, бодай не казати! / Бо за людей сором, бо серце болить" [45, с. 71] – це, власне, формула Шевченкової етики "Гайдамаків" як щонайперше поеми етологічної. Але в окремих місцях сила його критичної аргументації і переконливої доказовості вражає [18, с. 41–42].

Прикметно, що в листовній рецензії Куліш заявляє себе як порадник і водночас критик та редактор Шевченка, що згодом усталилось як стиль їхніх взаємин. Повчальність тону у зверненні до Шевченка – це не менторство самовпевненого Куліша, а прояв потреби всіляко допомогти поету утриматись

на досягнутій висоті, не збочити з обраного шляху – "людям допомогти духом угору піднятись" [17, с. 4]. І хоч амбіції і деяка протекційність подекуди давали про себе знати, визначальною була пошана до поетичного дару Шевченка і розуміння його величі. Тому досить частими були такі застереження з боку П. Куліша: "Нехай твоя муза не виходить між люди розхристана й простоволоса [...], нехай явиться мирові гарною дівчиною" [17, с. 98]. "Присядь же, братіку, та поміркуй... своєю здоровенною головою, щоб було так охайно та огляжно все, як у того Пушкіна, щоб чистим зерном одсипать духовної пашні землякам, а не з половою" [17, с. 118–119], – прохав у іншому листі. "Ваші твори не належать одним Вам і не одному Вашому часові, вони належать всій Україні і будуть говорити про неї вічно" [17, с. 4, 40], – так виявляв Куліш глибоку й щиру пошану до Шевченка-генія, розуміння його месіанської ролі щодо українства. Месіанське значення Шевченка ніким іншим, як Кулішем саме й було обґрунтовано. Він став першим архітектором Шевченкового культу. "Багато з тих, хто шанував Шевченків талант, вважали Кулішев запал надмірним", – писав про ентузіазм П. Куліша М. Костомаров. "Розкручуючи" та сакралізуючи Шевченка, Куліш стає не лише його духовним наставником і редактором, а навіть співавтором, – у відповідності до власних уявлень про те, які цінності має пропагувати і стверджувати своїм авторитетом найбільший національний поет (згадаймо хрестоматійне "Наша дума, наша пісня..." замість "завзятого Головатого"). При всій своїй змінюваності, хитаннях, метаморфозах Куліш залишався незмінним у визнанні духовної висоти Шевченка, його апостольської суті. В "Історичному оповіданні", "Листах з хутора" Куліш називає Шевченка "національним пророком", "небесним світильником", що "з'явився посеред нас як видиме оправданне" нашого існування на Божому світі [15, с. 258; 16, с. 360, 363].

Ідея воскресіння України, "воскрешенія свободи" поєднала їх і в аристократичному гурті кирило-мефодіївських братчиків. Арешт і слідство – ще одна сторінка їхнього духовного побратимства і спільності долі. Обидва заперечували свою участь у братстві, що визнавав і 3-й відділ імператорської

канцелярії. "Двоє, Шевченко й Куліш, виявилися неприналежними до Україно-Слов'янського товариства, але вони винні через свої власні, окремі вчинки... Вина Куліша певною мірою схожа зі злочинством Шевченка" [20, с. 132], – йшлося у заяві графа Орлова, яка й обумовила появу окремого тому в справі, а саме: "Лица, виновные в преступлениях, отдельных от Украина-Словянского общества". Найбільшою крамолою Шевченка була поема (комедія) "Сон", а Куліша – "Чорна рада". І хоч П. Куліш переконував друзів, що він умів "ховати свій радикалізм під абажуром", жандарми мали мембранну чутливість до всього, що становило загрозу тоталітарному режиму. "Куліш ідею матеріалізував розвитком художньої дії", – стверджувало слідство. І хоч в епізоді до пізнішого російськомовного варіанту автор мету роману визнав не стільки як художню, а як ідеологічну ("доказать [...] нравственную необходимость слияния в одно государство южного русского племени с северным" [15, с. 476]), у тексті проступала інша ідея: триматись свого живильного ґрунту, бо саме він дає силу утриматись у розвихреному катаклізмами світі, згуртуватись, об'єднатись заради самозбереження і виживання, інакше – пустка, руїна, перманентна "чорна" рада як символ незгоди й українських проблем. Отримавши на засланні "Чорну раду" 1857 р. видання, Т. Шевченко з вдячністю повідомляв П. Кулішеві: "Спасибі тобі, богу милий друже мій великий, за твої дуже добрі подарунки і особливо спасибі тобі за "Чорну раду". Я вже її двічі прочитав, прочитаю і третій раз, і все-таки не скажу більш нічого, як спасибі" [9, с. 61; 18, с. 187].

Поряд з ідеєю, найбільше імпонувала Шевченкові мова роману Куліша. На вирок Куліш і Шевченко реагували по-різному: Шевченко "карався, але не кааявся", а Куліш писав покаянні листи, пізніше визнаючи політику Миколи I й Катерини II та навіть дякуючи за знищення Запорозжя. Подібна поведінка пояснюється колосальною психічною травмою, яку кваліфікували навіть як "страх історії". Українська історія і власний життєвий досвід породили в ньому страх – перед кривавими роками козаччини та гайдамаччини, перед імперською репресивною машиною.

Здавалося б, ці події змусили Куліша назавжди припинити свою діяльність і лишитися у Мотронівці. Але не був би Куліш Кулішем. Відбувши на засланні три роки і три місяці, він знову кидається у вир громадського життя: ініціює появу українського альманаху, першого українського журналу "Основа", перекладає Шекспіра, Байрона, Гете, а згодом Біблію, видає біографію Гоголя і шість томів його творів, віддавши гонорар за видання на купівлю "печатні", у якій видає твори Марка Вовчка, Квітки-Основ'яненка і забороненого Шевченка. Виступає на захист українського слова, запроваджує новий правопис, пише "ГраMATку", підручники для недільних шкіл, бо прагне "освітою підпирати свою народність". "А "ГраMATка" твоя так мені на серце пала, що я не знаю, як тобі розказать" [18, с. 190–191], – писав Т. Шевченко П. Кулішу 4 січня 1858 р. [9, с. 61].

Іван Огієнко, стверджуючи, що «власне Шевченкова мова й стала в нас за наріжну підвалину нашої літературної мови», називає П. Куліша «мовним Шевченковим учителем» [15]. Водночас і до сьогодні залишається відкритим питання про роль П. Куліша в становленні літературної норми, оскільки жодна праця не дає вичерпної характеристики мови творів письменника. П. Куліш був одним із перших українських критиків, які високо оцінювали мову творів Т. Шевченка. Він називав Т. Шевченка й Г. Квітку-Основ'яненка спорудниками нової словесності [20]. Міркування П. Куліша про мову Т. Шевченка викладені в низці його праць другої пол. 50-х – поч. 60-х рр. XIX ст.: «Взяв бо Шевченко свою чудотворню річ не з городів великих, не з академий самопрославлених... все те минув він... тільки хуторська й сільська мова йому до великого діла здалася...» [20]. З іншого боку, у зверненні «До Галичан» у 1880 р., окреслюючи своє бачення єдиної літературної мови, відзначав: «Наш Гомер не Шевченко, а народ. /.../ Ми хочемо, щоб нас читала не одна Україна, атакож Галичина...» [17].

П. Куліш, який «мав незвичайний мовний «нюх», мав велике мовне почуття», не міг не помітити такої виразної особливості Шевченкового ідіолекту, як орієнтацію на весь українськомовний територіальний та

історичний простір. Він називав творчість Кобзаря взірцевою, гідною наслідувань: «...як йому самому пісня дала тон до високої речі, так і він дав нам усім праведний тон, як нам своє слово строїти» [17].

У розмові з В. Тарнавським П. Куліш якось зауважив, що є певна надія визволити з неволі Т. Шевченка, і тоді, за його словами, на Україні серед ночі зійде сонце. Після смерті Т. Шевченка, не заперечуючи своїх похвал Шевченкової музи, Куліш вирішив, що "треба показати медалю з другого боку". Він протестує проти іконописного Шевченка, засуджує його козакофільство, літературне гайдамацтво, енергійно просуває свою концепцію "двоєдиної російської нації", хоч раніше єднався з Шевченком у розумінні українсько-російських взаємин. Зрозуміло, що сучасники Куліша не могли перейнятися супокійним настроєм, спостерігаючи подібні метаморфози. Незбагненими були його хитання від "Истории воссоединения Руси" до "Хуторської філософії" як книги одкровенень національно-культурного відродження українців, від словослів'я Росії як "отечества" до "Слов'янської оди" з її засудженням сутності російського імперіалізму:

"Святою" ти себе провозгласила
 І небеса під себе осягла.
 А на землі твоя нечиста сила
 Слов'янську кров сторіками лила...
 Обняти світ залізними руками
 Силкуєшся, щоб людському уму
 Спорудити з продажними почали
 Вселенську безвиходную тюрму [16, с. 502].

Оце він і є, – глибинний, затаєний український радикалізм Куліша, співмірний Шевченковому:

Ляхи були – усе взяли,
 Кров повипивали.
 А москалі і світ Божий
 В путо закували [46, с. 230].

Попри всі свої помилки, хитання і вагання, Куліш залишався українцем. Незбагненні для інших Кулішеві повороти були зумовлені не зміною орієнтації, а зболеними пошуками праведного українського шляху, який би допоміг "видвинути свою націю з темряви", відродити свою народність в усьому її достоїнстві [9, с. 61; 16, с. 359].

Ці думи Куліша були і думами Шевченка. На думку Світлани Задорожної не були вони ні суперниками, ні антиподами. Кожен із них був мірою іншого, маркером його сутності, бо талановиту особистість може сповна зрозуміти така ж талановита особистість. На думку тієї ж дослідниці бінарна структура "Шевченко – Куліш" – не антитеза, а вияв "плодотворного контрасту в нашому культурному розвитку, без якого сучасна плюралістична нація не може існувати", – справедливо зауважував Ю. Луцький [20, с. 137].

Вони і сьогодні там, у високості, разом, і місія їхня ще не закінчилася, бо Шевченкові лірники ("сліпий, кривий і горбатий") не лише тоді, а й досі не розуміють суті та призначення українського проводу. "Люде", як найчастіше звертався до українців Т. Шевченко. Саме вони у години духовного просвітлення й у передчутті національної небезпеки гуртуються навколо Шевченкового "Борітеся–поборете!", згадуючи й Кулішеве: "До гурту ж, небожа, і великі, й малі! До гурту..!" [16, с. 410].

1.2. Олександр Афанасьєв-Чужбинський: рецепція образу Кобзаря в уявленні сучасника

Український поет-романтик й мемуарист, етнограф й історик, публіцист й мовознавець Олександр Степанович Афанасьєв-Чужбинський познайомився з Т.Шевченком 29 червня 1843 року в с.Мойсівці на вечірці у поміщиці Тетяни Волховської, а подібні зустрічі "були для Малоросії своєрідним Версалем" [2, С.87-107, с. 89].

Глибоку повагу до Кобзаря, захоплення його працею простежується в багатьох творах О.Афанасьєва-Чужбинського, присвячених як 40-м рокам, так і останнім рокам життя Шевченка. Це "Воспоминания о Т.Г.Шевченко", які він опублікував в журналі "Русское слово" (1861, № 5), стаття-некролог "Землякам. Над гробом Т.Г.Шевченка", надрукована в тому ж часописі (1861, № 2), а також детальні "Очерки прошлого", надруковані в періодичних виданнях протягом 1861-1871 рр. та окремими працями (1863, 1870, 1874). Це й рецензія "Кобзарь Тараса Шевченка в переводе русских поэтов" (1860). Є в арсеналі О.Афанасьєва-Чужбинського й ліричні присвяти Кобзареві, які суттєво вирізняються на фоні багаточисельних літературних творів на ту ж тематику в доробку інших представників шевченківського періоду (1840-і – 1860-і роки). Поезія "Шевченкові" ("Гарно твоя кобза грає...") датована ще 26 листопада 1841 року (з приміткою про місце появи – Чугуїв), а опублікована була 1843 року в українському літературному збірнику "Молодик" (число друге). У цьому дружньому зверненні, що з'явилося ще до особистого знайомства письменників, не приховується щире захоплення музою Шевченка, її яскраво вираженим національним характером. І хоча в цій поезії і відсутні високі поетичні якості, що не заперечував сам автор, все ж про нього варто говорити як про першу друковану поезію українського письменника, присвячену творчості Шевченка. Промовляючи до Шевченка, О. Афанасьєв-Чужбинський писав:

Гарно твоя кобза грає,
 Любий мій земляче!
 Вона голосно співає,
 Голосно і плаче.
 І сопілкою голосить,
 Бурею лютує,
 І чогось у Бога просить,
 І чогось сумує [39, с. 226].

Після особистого знайомства О. Афанасьєв-Чужбинський так описує цю зустріч: "Товариство зібралось чималеньке. За протекцією одного приятеля я мав кімнату, хоч і не затишну, але окрему, так що, незважаючи на невігоди, був все-таки влаштований краще за багатьох. Пам'ятаю, що після гамірного сніданку я пішов до себе покурити й почитати. Проходячи повз головний під'їзд, я почув голоси: "Гребінка. Гребінка" і зупинився. Є. П. Гребінка під'їздив до ганку в супроводі незнайомої людини. Вони вийшли. Супутник його був середній на зріст, кремезний, на перший погляд обличчя його здавалося звичайним, але очі світилися таким розумним промовистим світлом, що я мимохіть звернув на нього увагу. Гребінка одразу ж привітався зі мною, взяв за плечі і, підштовхнувши свого супутника, познайомив нас. Це був Т. Г. Шевченко. Останній знав мене з віршованого послання до нього, надрукованого в "Молодику", і міцно обнявся зі мною. Подорожнім треба було вмитися і привести в порядок костюми. Я запросив їх до своєї кімнати. Гребінка скоро пішов униз, а Тарас Григорович лишився зі мною... Звістка про приїзд Шевченка миттю розлетілась по всьому дому, і квартира моя незабаром наповнилась шанувальниками, що приходили познайомитися з рідним поетом. Прийшов і Гребінка, і ми вирушили в зал" [2].

З того часу письменники завели дружбу, тож згодом їхні життєві дороги часто перетиналися. О.С.Афанасьєв-Чужбинський потоваришував з Кобзарем, "коли наш поет був ще молодий, кипів натхненням, прагнув до самоосвіти і, незважаючи на тугу, що повсякчас ятрила його серце на самоті, захоплювався ще іноді й веселим товариством, і співчуттям, яке викликав симпатичною своєю особою" [1, С.87-107, 87].

Афанасьєв-Чужбинський, супроводжував Шевченка у поїзді Чернігівщиною, яку він добре знав, і був у ній, безумовно, корисним супутником. Ймовірно, саме цей факт став причиною того, що Тарас Григорович спершу навідався до Чужбинського. "Цього – й останнього разу, – згадував у спогадах О. Афанасьєв-Чужбинський, – він приїхав в Ісківці запросити мене супроводжувати його по Малоросії: він збирався

перемалювати старовинні речі по церквах та монастирях, а для мене подорожувати стало необхідністю. Цього разу ми збиралися в Чернігів, азвідти в Київ. Ми одразу ж склали план поїхати в Лубни на ярмарок, потім відвідати Ніжин" [2]. Так вони й зробили. Шевченко мав намір якомога швидше дістатися Ніжина і Чернігова. Незважаючи на те, що в той час в Лубнах проходив ярмарок, на якому було багато знайомих Шевченка, і запрошення надходили кожного дня, Шевченко не затримався і виїхав разом із Афанасьєвим-Чужбинським до Ніжина [31].

По дорозі в Прилуках відбулася подія, про яку товари Тараса Григоровича згадував наступне: "Але тут я не можу не згадати одного факту. В той час, як у Прилуках перепрягали нам коней – це було вночі, – на сусідній вулиці сталася пожежа. Горіла вбога халупа. Народ збігався, але гасили й допомагали здебільшого євреї, тому що в халупі жив їхній одвірець. Ми також прибігли на пожежу, і Тарас Григорович кинувся рятувати майно погорільців. Він нарівні з іншими виносив різний мотлох і, коли все закінчилось, виголосив промову християнському населенню, що діяло якось неохоче... Шевченко гарячим словом докоряв присутнім у байдужості, доводячи, що людина у скрутній біді, якої б не була нації, віросповідання, стає для нас найближчим братом" [2].

Особливо Шевченко співчував дітям й тваринам. Олександр Афанасьєв зазначає, що його друг завжди жаліє дітей селян, за нагоди встановлює з ними контакт, викликає довіру: «Большое удовольствие доставляли Шевченку крестьянские дети, которые в деревнях обыкновенно целые дни проводят на улице. Тарас Шевченко не раз садился к ним в кружок и, ободрив пугливое общество, рассказывал им сказки, пел детские песни, которых знал множество, серьезно делал пищалки и вскоре приобретал привязанность всех ребятшек» [1, с. 120]. Багато разів Олександр Степанович спостерігав ситуацію, як Тарас Шевченко переживав за тварин, захищав: «Не раз защищал он котят и щенков против злостных намерений уличных мальчишек, а птичек, привязанных на свороке, покупал иногда у детей и выпускал на свободу» [1, с. 122].

Афанасьєв пригадував, що одного разу Шевченко навіть застосував фізичну силу до поліцейського, який серед інших обов'язків мав вбивати собак: «Проходя на "Козье болото", мы как-то раз попали на подобную сцену. Гицель схватил большую собаку за ребро и, не совсем убив ее, тащил полуживую между городом. Тарас Григорьевич вышел из себя и упрекнул живодера. Гицель ответил грубо и тут же начал тиранить собаку, которая визжала раздирающим образом... Шевченко выхватил у него дубину...» [1, с. 120].

Шевченко багато разів був на гостинах у маєтку О.Афанасьєва-Чужбинського – в селі Ісківцях Лубенського повіту на Полтавщині. Такі поїздки він здійснив в 1843, 1845 та 1846 рр. Під час другої поїздки в Україну в 1845-1847 рр. Т. Шевченко запропонував О.Афанасьєву-Чужбинському здійснити подорож Лівобережжям. Під час проживання в лютому-березні 1846 року в Чернігові, де на замовлення Археографічної комісії Шевченко мав здійснити опис місцевих історичних та архітектурних пам'яток, Кобзар закарбував свого товариша на портреті та записав до його альбома поезію "Не женися на багатій", створену 4 жовтня 1845 року в Миргороді. На жаль, нині втрачено і зображення О.Афанасьєва-Чужбинського авторства Т.Шевченка, і згаданий альбом. У своїй ліричній присвяті-напучуванні Кобзар наголосив:

Не женися на багатій,
 Бо вижене з хати,
 Не женися на убогій,
 Бо не будеш спати.
 Оженись на вольній волі,
 На козацькій долі,
 Яка буде, така й буде,
 Чи гола, то й гола [46, с. 251].

Таке красномовне поетичне побажання здається не випадково було записане саме в альбом О.Афанасьєва-Чужбинського, персону і вчинки якого

Т.Шевченко не завжди одобрював. Чим глибше пізнавав Кобзар цього письменника та його оточення, тим сильніше псувалася їхня дружба.

Загалом образ Шевченка в Олександра Афанасьєва-Чужбинського інколи занадто ідеалізований. Зрозуміло, що автор спогадів помічав недоліки в особистості Тараса Григоровича, але разом з тим знаходив їм виправдання, аргументуючи їх. Розглянемо кілька ситуацій. Перебуваючи разом, Олександр Степанович не міг не звернути увагу на певні побутові негаразди поета, його невміння розпоряджатися фінансами, в результаті чого Шевченка могли ошукати. Афанасьєв з обережністю зазначає: «Участье к нуждам и беде других приводило его иногда к самым наивным сценам... (...) впрочем, после наглого обмана, вытаскивавшего у него последние деньги, он сердился и давал слово быть осмотрительнее; но какая-нибудь новая попрошайка, искусно скорченная мину, жалобный голос – и Тарас не выдерживал» [1, с. 115]. Але тут же наголошує, що навіть такі «наивные сцены» розуміє і поважає Шевченка, бо переконаний, що все тільки від «полнейшего бескорыстия»: «Разумеется, уважая подобное направление, я никогда не говорилему об этом...» [2].

Мине чотирнадцять років після розлуки письменників, що відбулася в Києві, і вони знову зустрілися в Петербурзі, коли Шевченка звільнять з ув'язнення. О. Афанасьєв-Чужбинський застав його за роботою. Ось які спогади про цю зустріч він зберіг: "Я кинувся було обійняти його, але він зауважив по-російськи: – Не підходьте – тут шкідливі кислоти. Сідайте. Хвилинка ця була для мене надзвичайно тяжка. Тарас Григорович постарів, обличчя змінилося, але в очах його блищало те саме тихе світло думки й почуття, якого я не міг забути після довгої розлуки. Ми поговорили трохи. Він був стриманий, і хоч кілька разів згадував минуле, проте не так, як чекав я від цього побачення..." [2].

Роздумуючи над джерелом творчості геніального українця, О.Афанасьєв-Чужбинський вказує на його глибоке коріння у національному ґрунті, у рідній історії. Сама природа українська, національне середовище змушували митця проявити свій непересічний талант ("Ні, не люде тебе вчили:

/ Мабуть, сама доля, / Степ, та небо, та могили,/ Та широка воля!", "Мабуть, часто думка жвава / Труни розкривала / І козацька давня слава, / Як сонечко, сяла"). Автор надає характеристику системі образів першої збірки Т.Шевченка, як і інших ранніх творів, де переважають здебільшого героїчні персоналії предків – борців за українську державність, що готові були покласти життя на вівтар служіння матері-Батьківщині:

І вставали з домовини

Закуті в кайдани

Вірні діти України:

Козаки й гетьмани.

І святі кістки біліли

Спалених в Варшаві;

І могили кровавили

Прадіди безглаві [39, с. 226-227].

Олександр Афанасьєв відрізняється глибоким розумінням сутності Шевченкового слова, його національного вкорінення. У віршах-зверненнях до Кобзаря він багато разів наголошує, що талант поета виріс «на руїнах Січі», що є своєрідною метафорою до митця-патріота. Сприймаючи цю інформацію, варто не забувати, що це рецепція росіянина за походженням, «людини імперії» (зокрема, у кар'єрному сенсі) [49].

Роздумуючи над причинами, через які поети мали відмінну рецепцію один одного, Олександр Юрчук пропонує виділяти як мінімум три. По-перше, постать Кобзаря була знаковою. Тарас Шевченко дійсно був непересічним жителем своєї епохи. Він, за словами О. Юрчука, жива епістема доби. Цілком вірно Олександр Афанасьєв наголошував, що «Кобзар» Шевченка надихав «стремление к национальной литературе». Тут варто шукати витoki особливого ставлення до поета, яке не передбачало наявності критики. Афанасьєв-людина залишив ідеалізовані спогади про товариша, виправдовуючи навіть ті особливості характеру чи поведінки, які він не може зрозуміти, засмучується, коли зусирічається з холодом і неприйняттям

Шевченка. Чужбинський-поет, як і більша частина поетів шевченківського і пошевченківського періодів, сприймає Кобзаря як орієнтир і ідеал (проявляється у схожості інтонацій, образності, і не лише, в поезіях українською мовою). У свою чергу, деякі дослідники припускають, що й Шевченко розумів своє важливе значення. Це давало можливість бути зверхнім і сипати іронією навколо «самоваронатхнення» [49].

По-друге, О. Юрчук звертає увагу на той факт, що стикаються дві національно-світоглядні системи – українська та імітована українська. Росіянин Олександр Афанасьєв, взявши український псевдонім – Чужбинський, не перестав бути «людиною імперії», тому для нього є цілком прийнятним прославлення російської зброї. А це жодним чином не могло адекватно сприйматися поетом-українцем, який усвідомлював усе зло колоніальної імперії. Разом з тим варто не забувати, що, з іншого боку, саме Афанасьєв був серед перших, хто так тонко зрозумів національне єство Кобзаря, та і самому Шевченку не вдалося уникнути зараження імперською напастю (підтверджують його російськомовні тексти, заповнення щоденника російською) [49].

По-третє, кон'юнктура створення споминів та щоденника. Олександр Афанасьєв-Чужбинський написав дійсно «спомини» про персоналію, яка вже померла. Тому до захоплення додався ще й принцип – «про покійного або добре, або нічого». Тарас Шевченко писав «Журнал» у в'язниці, в період морально складний, наповнений зневіри і болю. Звідти й надміру агресивні зауваження. Отримавши фінансову допомогу від друга Лазаревського, він не забуває згадати тих, хто йому заборгував, а серед них і Афанасьєва [49].

Стосунки між Олександром Афанасьєвим-Чужбинським і Тарасом Шевченком були непрості й неоднозначні. Можемо говорити про захоплення Олександра Степановича Кобзарем або про пізнішу неприязнь Шевченка до свого колишнього «приятеля». Але, на нашу думку, варто усвідомлювати, що першопричиною амбівалентності цих взаємин став не тільки особистий вимір, а та суспільно-політична система, в якій жили поети. Недаремно, у тому ж

«Журналі» Тарас Шевченко зазначив: «Я уверен, что если бы Афанасьев не был прежде уланом, он мог бы писать стихи без помощи самовара, и мы бы с ним расстались иначе» [42; 49].

Коли геніального поета не стало, Олександр Степанович щиро відгукнувся на цю скорботну подію віршем-епітафією "Не в степу, не на могилі..." ("Над гробом Т.Г.Шевченка"), що був уміщений у журналі "Основа" за 1861 рік (№ 3). Автор сумує, що великий Тарас помер і похований не згідно з його заповітом, а на чужині, в Петербурзі, далеко від України:

Не в степу, не на могилі -
 Над Дніпром широким -
 Ти заснув єси, Кобзарю,
 Вічним сном глибоким.
 Над Невою, під снігами,
 При похмурім сонці
 Ти поліг єси, мій друже,
 На чужій сторонці [39, с. 245].

Таке завершення життя всенародного улюбленця товариш сприймає як неправомірне, несправедливе, і навіть неприродне. Тож використовуючи заперечні конструкції та підтекст, О.Афанасьєв-Чужбинський захищає бажання і право Шевченка бути похованим на території України, у відповідності до українських традицій, яким споконвіку слідував народ ("У головах не посадять / Червону калину, / Не привіта соловейко / Твою домовину", "Не закує і зозуля / Де-небудь в куточку, / У цвітючім та пахучім / Вишневім садочку"). Численні образи, що є символами українського світу, протиставляються прикметам російської півночі ("під снігами", "при похмурім сонці"), ще сильніше розкриваючи мотив жалоби. Проте автор переконаний, що і в цьому далекому від України місці – "на чужій сторонці" – є багато шанувальників українського генія, адже ним неможливо не захоплюватися тим, хто цінує добро і справедливість.

Круг тебе чужа чужина...

Та не чужі люде:
 Є кому тебе оплакати,
 Є – і довго буде.
 Покоління поколінняю
 Об тобі розкаже,
 І твоя, Кобзарю, слава
 Не вмере, не поляже! [39, с. 246].

Олександр Афанасьєв-Чужбинський глибоко переконаний в тому, що Кобзареві ідеї будуть актуальними через багато років серед духовних нащадків. Фінал епітафії, створений за зразком національного героїчного епосу з традиційними славнями на честь оспівуваних персонажів ("слава / Не вмере, не поляже!"), потверджує неперебутність Шевченкову в пам'яті народній і загальнолюдській. Варто зазначити, що захват творчістю Т. Шевченка є характерним для більшості творів поетичної шевченкіани на першому етапі її існування [32].

Ліричні присвяти О.Афанасьєва-Чужбинського, та його мемуарні та критичні публікації про Кобзаря відкривають можливість для більш повного розуміння літературно-біографічної шевченкіани, хоча вони не завжди об'єктивні, оскільки цьому автору притаманні перебільшення та суб'єктивізм в оцінках взаємин з геніальним сином України [32].

Отже, у першому розділі було проаналізовано й осмислено явище літературної шевченкіани від його витоків до сучасності. Також було розставлено акценти у ставленні до Шевченка видатних сучасників, де за основу було взято спогади Олександра Афанасьєва-Чужбинського як основоположника літературної шевченкіани та Пантелеймона Куліша – неперебільшено вагомої постаті у житті Кобзаря.

РОЗДІЛ 2. ШЕВЧЕНКО В ПОЕТИЧНИХ ТВОРАХ СУЧАСНИКІВ

2.1. Жанрово-стильові особливості творів про Кобзаря

Започаткована створенням 1841 року вірша Олександра Афанасьєва-Чужбинського "Шевченкові" (надруковано його через два роки з моменту написання), українська поетична шевченкіана вже нараховує близько 180 років. За цей проміжок часу у великій кількості створені поетичні твори різних жанрів – ліричні і гумористичні вірші, поменники (авторська розробка Юрія Федьковича), балади, поеми, поетичні цикли і збірки. Професор Чернівецького національного університету, нині покійний Іван Андрійович Співак, зробив у 80-ті роки минулого століття підрахунки, за якими все надбання художньої шевченкіани налічувало б на той час близько 6 тисяч творів.

Зрозуміло, що здебільшого серед творів були саме поетичні. Дослідник Б. Мельничук [24] пропонує майже двохсотрічний період розвитку української поетичної шевченкіани виокремлювати в чотири етапи: 1) поезії, створені безпосередньо за життя Тараса Шевченка (1841 – 1861 рр.); 2) твори про геніального українця записані після його смерті (1961 р. – перші два десятиліття ХХ ст.); 3) поетичні доробки 20-х – середини 80-х років ХХ ст.; 4) шевченкіана від кінця 80-х років ХХ ст. до наших днів. У цій періодизації, як і будь-якій іншій можна знайти недоліки, проте вона дозволяє зрозуміти певні закономірності.

В центрі нашого дослідження початки поетичної шевченкіани – твори сучасників Т. Г. Шевченка. У художньому розумінні особистості того чи іншого письменника особливо важливим є дослідження творів, що були написані прижиттєво. Через десятки років, а то й століття, завжди цікаво дізнатися: а як сприймали непересічну людину ті, хто її мотивував за життя, які риси вони інспірували чи зневажали тощо? Сприйняття в наш час Шевченка як велетня, якого наділяють вагою потужного символу, не завжди відповідає уявленням про нього сучасників. На думку Б. Мельничука перевага

сучасників Т. Г. Шевченка в тому, що вони мали можливість перебувати поруч з геніальною особистістю, відчувати на собі її погляд, чути її ходу, навіть дихання. І саме через це сприйняття цієї постаті було більш безпосереднім, багатшим від нашого, зрозуміло – живішим [22, с. 28].

Починаючи з перших поетичних кроків Шевченком захоплювалися його українські побратими по творчості. Це захоплення породило поетичну шевченкіану, початком якої прийнято вважати поезію О.Афанасьєва-Чужбинського "Шевченкові" (1841):

Гарно твоя кобза грає,
Любий мій земляче!
Вона голосно співає,
Голосно і плаче [39].

О.Афанасьєв-Чужбинський підтримує образ-персоніфікацію, який плекала фольклорна і літературна традиція, переконуючи, що автор "Кобзаря" – вірний патріот, який любить Україну понад усе та виважений захисник-борець за права співвітчизників.

Мабуть, ти учивсь співати
На руїнах Січі,
Де ще рідна наша мати
Зазирає в вічі;
Де та бідна мати просить
Кожну душу ширу,
Хто по світу кобзу носить,
Щоб співати миру
Про козацтво незабутнє,
Вірне, стародавнє,
Про життя козацьке смутне,
Смутне, але славне [39, с. 227].

Ніжні звертання ("любий мій земляче", "братику рідненький") демонструють, що автор сприймав Т.Шевченка як свого однодумця-побратима.

До речі, О.Афанасьєв-Чужбинський не лише розпочав поетичну шевченкіану в українській літературі, а й через 20 років присвятив товаришу поезію до його останньої, найдовшої в світі дороги (вірш "Над гробом Т.Г.Шевченка", 1861). Автор висловлює сум, що Тарас пішов з життя, що його поховали не так як він просив у заповіті, а на чужині, в Петербурзі, далеко від рідних місць:

Не в степу, не на могилі -
 Над Дніпром широким -
 Ти заснув єси, Кобзарю,
 Вічним сном глибоким.
 Над Невою, під снігами,
 При похмурім сонці
 Ти поліг єси, мій друже,
 На чужій сторонці [39, с. 245].

Таке завершення життя всенародного улюбленця товариш сприймає як неправомірне, несправедливе, і навіть неприродне. Тож використовуючи заперечні конструкції та підтекст, О.Афанасьєв-Чужбинський захищає бажання і право Шевченка бути похованим на території України, у відповідності до українських традицій, яким споконвіку слідував народ ("У головах не посадять / Червону калину, / Не привіта соловейко / Твою домовину", "Не закує і зозуля / Де-небудь в куточку, / У цвітючім та пахучім / Вишневім садочку"). Численні образи, що є символами українського світу, протиставляються прикметам російської півночі ("під снігами", "при похмурім сонці"), ще сильніше розкриваючи мотив жалоби [32].

Олександр Афанасьєв-Чужбинський глибоко переконаний в тому, що Кобзареві ідеї будуть актуальними через багато років серед духовних нащадків. Фінал епітафії, створений за зразком національного героїчного

епосу з традиційними славнями на честь оспівуваних персонажів ("слава / Не вмере, не поляже!"), потверджує неперебутність Шевченкову в пам'яті народній і загальнолюдській. Варто зазначити, що захват творчістю Т. Шевченка є характерним для більшості творів поетичної шевченкіани на першому етапі її існування [32].

У хронологічній послідовності за поезією О.Афанасьєва-Чужбинського "Шевченкові" з'явилися два поетичних твори Віктора Забіли – "За що ти лаєшся, Тарасу..." та "Лютую я на тебе дуже...", датовані 1844 роком... Їхній тон відрізняється – знижений, приземлений, місцями бурлескний. І перший, і другий вірш, де читаємо:

Я б ще побув у Петербурзі,
І побував би в вашій бурсі,
Що Академієй зовуть.

Там Григорович є добряга...

Там Глінка той, що добре грає... [22, с. 30].

Цікаво, що поезії В.Забіли знайдено в Шевченка під час арешту в 1847 р. Жандарми розцінили їх як пасквілі на секретаря Академії художеств Василя Григоровича і самого (!) Шевченка. Коментарі, як-то кажуть, зайві. Цікаву сторінку в поетичну шевченкіану першого періоду вписала Олександра Псьол (1817 – 1887). Вона в 30 – 40-х роках ХІХ ст. разом із сестрами Глафірою (художницею) і Тетяною проживала в Яготині, в домі князя Рєпніна, і в 1843 р. зустрічалася там з Шевченком. У 1847 р. Олександра Псьол написала цикл "Три сльози дівочі", що був відгуком на арешт кирило-мефодіївців, зокрема Шевченка. Йому цілковито присвячено третій вірш циклу-триптиху – "Віє вітер над Києвом...". Власне, це чи не найперший поетичний відгук на Шевченкову солдатчину:

Розпитай же буйних вітрів
З далекого краю,

Як наш кобзар, з важким ранцем,
Під ружжем гуляє! [22, с. 30].

Триптих О.Псьол з гучною назвою "Три сльози дівочі" з'явився у 1847 року як реакція на ув'язнення Т. Шевченка у справі Кирило-Мефодіївського братства та заслання в солдати до Окремого Оренбурзького корпусу. Цикл починається з поезії "Заплакала Україна...", в якій авторка розкриває безмежну тугу рідної землі за своїми талановитими синами з розгромленого царатом товариства. Вітчизну змальовано в образі згорьованої жінки-матері, яка хвилюється за долю дітей і благає в Бога заступництва для них та благословення.

Заплакала Україна,
Ударившись в груди:
"Сини мої коханії!
Ой, що з вами буде?
Мої квіти рожевії,
Морозом прибиті!
Орли мої молодії,
Яструбом зустріті!
До кого ж я прихилюся
Тепер головою?
Зосталась я на старості
Без вас удовою [32].

Твір написано в стилі народного голосіння, що супроводжується використанням авторкою й відповідних тропіки, риторичних вигуків та питань. Висока скорбота й журлива пісенність досягається завдяки повним прикметниковим формам ("коханії", "рожевії", "молодії"), що пов'язані з повтором "мої", адже від самого серця неньки-України забрали найдорожчих, улюблених синів-патріотів. Авторка порівнює учасників товариства з квітами, що "морозом прибиті", та орлами, котрі "яструбом зустріті", маючи не меті підтвердити красу їх духовних намірів та лицарську вдачу, що співвідноситься

з героїчними звитягами козаків, прославленого в народній творчості за допомогою схожої атрибутики на позначення волелюбності й героїзму.

Україна, перебуваючи в журбі від такої втрати, звертається до Господа з надією на заступництво і справедливість по відношенню до братчиків. Вона знаходить виправдання їхній діяльності, не вбачаючи в ній нічого злочинного.

Боже милий! Вони ж твою

Заповідь чинили:

Свою матір убогую

Шанували-чтили,

І до братів своїх темних

Простягали руки:

Всім бажали вони миру,

Волі і науки,

Не покинь їх, милий боже,

Ворогам в забаву;

Спом'яни на них дідівську,

Прадідівську славу! [32].

Виступаючи у ролі української поетеси, О.Псьол заявляє про причетність до життя батьківщини та її переслідуваних синів-героїв. Тож фінальні рядки з вуст матері-України віддзеркалюють й бажання самої авторки: "І нехай вони почують / В далекому краю, / Як журюся я за ними, / Як благословляю!" [32].

Подібні інтонації зустрічаємо і в другій поезії циклу - "Ой коли б я голос соловейка мала...", що віддзеркалює глибокі переживання О.Псьол з приводу ув'язнення кирило-мефодіївців, зокрема й Т.Шевченка на чужині - в далекому Петербурзі. Вірш є своєрідною моральною підтримкою арештантів, намаганням розрадити їх, додати сил і витримки в казематах.

Ой я б залетіла за кам'яні стіни,

Озирала б тюрми зверху аж до дна,

Знайшла б братів милих, синів України,
І нишком літала б з вікна до вікна.

Жалібненько, сумно їм би заспівала,
Щоб сльози котились, щоб серденько нило,
Щоб під мою пісню вони все згадали,
Щоб було на світі їм любо та мило [32].

Третья "сльоза дівоча" - вірш О.Псьол "Віє вітер над Києвом...", присвячений уже безпосередньо Т.Шевченкові. В поезії відображено тугу батьківщини за своїм сином, що передається у вигляді діалогу між "сивим Дніпром" та його сусідками - "німими горами". Участь у цій журбі беруть і вітер, і хвилі з берегами. Стурбовані питання та вигуки ("Де гуляє-бенкетує / Син наш незабутній?", "Вже й солов'ї одспівали, / А його не чути!", "А він не йде - біля мене / Сісти заспівати!") завершуються болісним визнанням факту перебування Т.Шевченка "в далекому краю" [32].

Такі ж сумні інтонації зустрічаються і в поезії О.Псьол "Молим тебе, боже правди, боже благостині..." (1848), що написана у жанрі молитви. Від імені всіх українців звучить ця молитва до Всевишнього з проханням полегшити долю Кобзаря ("Не покидай сиротою у степу-пустині / Брата нашого!", "Як батько, як рідная мати, / Озовись до його душі, не дай унівати!").

Збери, боже, наші сльози в темнісіньку хмарку
І, як серцю розбитому стане нудно, жарко,
Зроби чудо - вони стануть святою водою,
Живущою, цілющою, всі рани загоять,
Як в купелі викупають і душу напоять" [32].

Це чи не найпроникливіше, найліричніше місце в усій поетичній шевченкіані першого періоду. Шевченко цінував поетичне слово Олександри Псьол. У передмові до другого видання "Кобзаря" він писав про її вірш "Свячена вода": "... от вам "Свяченая вода", – написано панночкою, та ще й

хорошою... А переверніть пудові журнали та пошукайте, чи нема там чого-небудь такого... – і не турбуйтеся, бо, їй-богу, не знайдете" [32].

У творення прижиттєвої поетичної шевченкіани свою лепту вніс Володимир Александров (1825 – 1894), український і російський письменник та фольклорист, автор ряду ліричних віршів, що стали народними піснями, і також народного вірша "Ходить гарбуз по городу". 1846 року він створив поезію "Брате-голубе Тарасе!", проїняту великою шанобою до Шевченка, яку, окрім наведеного звертання, засвідчують інші – двічі повторене "пане-брате" та "батечку" [32].

Важливе місце в творенні прижиттєвої шевченкіани належить віршам кирило-мефодіївців Георгія Андрузького (1827 – р. см. невід.) та Олександра Навроцького (1823 – 1892). Перший іще в 1846 р. написав поезію "Скажи мені, батьку...", де передав магію впливу Шевченка на сучасників:

Скажи мені, батьку,
 Що діється з нами –
 Як на тебе глянем,
 Мов не тії станем:
 Ясними очима
 Дивимось, і серцю
 Віряться в судьбину:
 І нам дасться доля,
 Колись слава, воля,
 Навіда Україну! [22, с. 31; 24].

Олександр Навроцький звернув до Шевченка два вірші 1861 року – "Сумує і плаче" та "На смерть Шевченка". У них насамперед – біль втрати ("То спіткало Україну / Тяжке-важке горе..."), а водночас – гордість за "пісню високу", яку залишив Шевченко, усвідомлення всеслов'янського значення його слова:

А ти ж, орле,
 А ти ж, рідний тату,

Піднімав нас всіх угору,
 Привертав до хати;
 Єднав слов'ян всіх до купи,
 У сім'ю велику,
 Благав Бога, щоб злилися
 Слов'янської ріки,
 Щоб братами люди стали
 Вовіки і віки [22, с. 32].

Власне, тут – основоположна ідея Кирило-Мефодіївського братства. Свої штрихи до поетичної шевченкіани першого періоду внесли інші поети – Тарасів приятель Михайло Максимович (вірш 1858 року "На святе Благовіщення...", посмертна поезія 1861 року "На похорон Т.Гр.Шевченка під Каневом" з "євшанними" рядками:

Справді, – лучче в своїй землі
 І кісткам лежати [22, с. 32],

Олександр Кониський ("На похорон Шевченка", 1861), Василь Кулик ("На смерть Шевченка", 1861) тощо.

Михайла Олександровича Максимовича (1804—1873), українського вченого-енциклопедиста, першого ректора Київського університету, який народився на хуторі Тимківщина Золотоніського району, з Т. Г. Шевченком пов'язували дружні стосунки і тісні творчі зв'язки. Як велике особисте і всенародне горе сприйняв смерть Т. Г. Шевченка. Він був присутній на похороні свого друга в Каневі, присвятив йому поетичні рядки:

Сподівалися Шевченка
 Сей год на Вкраїну,
 А дождалися побачить його домовину.
 Стоїть в Каневі в соборі,
 Вся квітами ввита;
 По-козацьки — червоною
 Китайкою вкрита [38, с. 75].

У поетичній шевченкіані першого періоду було закладено основи художнього відтворення постаті Великого Кобзаря. Однак всебічне, масштабне освоєння цієї постаті почалось пізніше, уже після кончини й похорону Шевченка. Освоювали її майстри різних літератур, але, в першу чергу, зрозуміло, українські письменники, насамперед поети.

У 60-ті роки ХІХ століття чи не найкращі рядки про Шевченка вийшли з-під пера буковинця Юрія Федьковича. Мова насамперед про два варіанти його поезії "Осьмий поменник Тарасові Шевченкові на вічну пам'ять" (1868), які дехто, зокрема Михайло Шалата, автор книжки "Юрій Федькович" (1984), називає чомусь "неприхованим наслідуванням Шевченка", що було, мовляв, якоюсь мірою "марнуванням таланту" [40, с.188].

У 1859 році, перебуваючи з військовою частиною в Чернівцях, він уперше довідався від українських студентів про життя Тараса Григоровича Шевченка. Захопився творчістю поета, мріяв продовжити його справу. А тому часто наслідував Шевченків стиль, копіював його художні засоби, але поступово виробляв власний поетичний почерк. Федькович не раз організовував відзначення роковин поета, звертався до його образу у віршах. Саме поезія Кобзаря допомогла Федьковичу глибше усвідомити і своє завдання як поета. Шевченко для нього був зразком справжнього митця [40].

«Нема в нас сонця, як Тарас», - казав Федькович про великого Кобзаря [40]. Письменник був добре обізнаний з творчістю Т. Шевченка. Так у поезії «Співацька добраніч. На скін Тараса Шевченка», буковинський поет проголошує готовність продовжувати справу свого попередника:

Спи ж ти, руський соловію,
Я за тебе тужу.
А як тутки зазоріє,
Я тебе пробуджу [40].

Цілком своєрідний, не кажучи вже про те, що й напрочуд актуальний і для Федьковичевої, і для нашої сучасності, вірш "В день скону Батька нашого Тараса Шевченка!..". Надрукований у Львові двічі за часів австрійського

панування (1866, 1902), за радянської доби не публікувався ні разу. І зрозуміло чому. Адже буковинський поет звинуватив “усю московську Юдею”, тобто царських посіпак, не тільки в тому, що вони вкоротили віку Шевченкові (слово “мартир”, що фігурує в назві та в тексті твору, значить “мученик”), а й за те, що й далі глумляться з його народу. Особливо дісталось від автора так званим “москвофілам”, яких він називає “іскаріютами новими”, “що за московській карбові в неволю хочуть нас продать”. Апогеєм звинувачення стали слова “поменника”: ...Да чей і Москва прелукава Карбованцями не задавить! О Москво, мати ти всіх лих! О Москво, ти несита крові! Крові пророків і святих, І праведних святої крові Вже переповнена чара! [22]. У тій чарі й кров українського “пророка і святого” Тараса Шевченка – до такої думки підводив читачів його найбільший послідовник на західноукраїнських землях у дофранківський час Ю. Федькович [40].

Іван Якович Франко дав високу оцінку поезії «Тарас» («Taras»), яку Федькович написав німецькою мовою. Він сказав, що тут вперше дається «концепція лірника, що своїм єством валить камінь із віковичних мурів і грозиться завалити цілу будову або й цілу Росію» [40, с. 151]

Між тим, попри окремі ремінісценції з "Кобзаря", цілком природні та виправдані в творах про його автора, обидва варіанти "поменника" – поезії глибоко оригінальні, новаторські. Цінність їх не тільки у виразних тираноборчих мотивах, які відзначав уже Федір Погребенник, а й у філософському осмисленні безсмертя "поборника слова", осмисленні, яке і за змістовою наповненістю, і навіть за образною фактурою набагато випереджало свій час:

Спом'янімо ж, пани-браття,
Святого ми нині!
Не вмерлого, а живого,
Бо слово не гине.
Форма в форму міняється
Від віка до віка, –

Да без краю і без міри
Жив дух чоловіка [40, с. 151].

Цінність "поменників" і в полемічних стрілах проти тодішніх та пізніших силкувань витворити з Шевченка свого роду ікону, замовчуючи його істинну суть, те найважливіше, чому він присвятив усе своє життя:

Достойно єсть, пани-браття,
Святих споминати;
Достойно єсть їм молитись, –
Да ще краще, браття,
Ті діла їх послідувать
І речі святії,
І на їх гробах великих
Садити надію [40, с. 150].

Вірші Ю. Федьковича, пов'язані з постаттю Т. Шевченка, за громадянською наснаженістю перевершували аналогічні твори практично всіх його сучасників – українських поетів. Особливо це стосується "поменників" буковинця, що з них збереглося три. Перший під назвою "В день скону Батька нашого Тараса Шевченка! Кобзаря Русі, Мартира України, предтечі нашої волі і слави!" було видано окремою брошурою 1866 р. у Львові та передруковано там же в першому томі повного видання "Писань Осипа Юрія Федьковича" (1902). У цьому ж томі знайшлося місце для публікації вірша "Осьмий поменник Тарасові Шевченкові на вічну пам'ять!" (1868), який у пізніших виданнях позначається як "Варіант А", бо 1953 р. було знайдено твір з аналогічною назвою, котрий друкують тепер як "Варіант Б" [24].

У наступні за 60-ми десятиліття Шевченкові присвячують поетичні строфи Михайло Старицький ("До Шевченка", 1876 р.; "На спомин Т. Г. Шевченка", 1881 р.; "На роковини Шевченку", 1882 р.), Іван Манжура ("26 лютого 1861 – 1886", 1886 р.), Іван Франко ("Могила Тарасова", "В XXIII-ті роковини смерті Тараса Шевченка" – обидва твори – 1884 р.), Володимир Самійленко ("На роковини смерті Шевченка", 1888 р.), Леонід Глібов ("Над

Дніпром", 1893 р.), Борис Грінченко ("Некрасову й Шевченкові", 1881 р.), Леся Українка ("Жалібний марш", 1888 р.; "На роковини Шевченка", 1889 р.; "На роковини", 1911 р.), Галина Комарова ("Т. Шевченко (В XXXIX роковини його смерті", більш відомий за першим рядком – "Не на шовкових пелюшках", 1900 р.), Христя Алчевська ("Пам'яті Шевченка", 1911 р.), Олександр Олесь ("Т. Шевченкові", 1912 р.) і т. д.

З-поміж названих виділяються найбільше поезії В. Самійленка, І. Франка, Лесі Українки. В. Самійленко зумів знайти для свого твору "На роковини смерті Шевченка" цементуючий рядок – рефрен, непретензійний, але дуже місткий: "Поет живе в серцях свого народу", рефрен, яким увінчується кожна із трьох восьмирядкових строф. Цементує цей вірш і антитезність поетичного мислення. Початок:

Умер поет! І струни голосні

Порвалися, замовкнули навіки.

Ми стали сиротами і, сумні,

Ми понесли у серці жаль великий.

І довго плакали... І от тепер

Щороку згадуєм сумну пригоду.

Але чи справді вмер він? Ні, не вмер!

Поет живе в серцях свого народу!

Рефрен цей – "Поет живе в серцях свого народу" – вінчає і другу строфу,

і третю, підсумкову:

Поет живе! Ми слухаєм його:

Ми чуєм заповіт його священний –

Учитися, кохати край стражденний

І не цуратись рідного, свого.

І всі ми, скільки є, в душі своїй

Клялись тих дум не зраджувати зроду,

І справдімо ми заповіт святий, –

Поет живе в серцях свого народу!.. [22, с. 32].

Іван Франко у першому з названих творів – чотирьохчастинній "Могилі Тарасовій" – бере, так би мовити, за живе ліричністю інтонації, звертанням "Ох, Тарасе мій!". Квінтесенцією твору є характеристика Шевченка – "Перший Русі син...", а також констатація незавидного становища українського слова:

І над нашов мовою
Ще смієсь тиран [22, с. 33].

Другий твір І.Франка – "В ХХІІІ-ті роковини смерті Тараса Шевченка" – "бере за живе" іншим – гострою полемічністю, спрямованою проти ворогів Шевченка й України. Високу емоційну місію відіграє тут анафоричний трикратний повтор "Вони бояться...":

Вони бояться, що ти ще не згинув,
Що в тій могилі не поліг, не стлів,
Що в слухний час повернеш в Україну,
Ще раз ї збудиш громом своїх слів.
Цю ж місію виконує нищівна іронія:
Хто зна – тиранів злість і гнів вельможні! –
От, може, днесь підписуєш указ:
Кістки твої, як "неблагодяжні",
"Препроводить" в Сибір чи на Кавказ.
Слова ж твої, потіху в нашім горі,
Спалить, з серць вирвать, з пам'яті, з умів,
І вимазать ім'я твоє з історії,
І об'явить: "Шевченко – это миф".
Та ні, не "міф"! Від дуба степового
Розрісся вже цілий могучий ліс,
І не найдесь вже грому, вихру того,
Щоби його розвіяв і розніс [22, с. 33].

З полемічного запалу, але вже іншого характеру, виріс вірш Лесі Українки "На роковини". Та якщо І. Франко спрямовував свій запал проти, так би мовити, зовнішнього ворога, то Леся Українка – проти ворога внутрішнього

– лжепатріотів, тих, хто любив Україну на словах: Вкраїна бачила не раз, як тії закоханці надвечір забували все, про що співали вранці... – у цих рядках іронія поетеси сягає апогею. Словесній любові до України вона протиставляє любов діяльну, виразником якої був Шевченко: Він перший за свою любов тяжкі дістав кайдани, але до скону їм служив без зради, без омани. Усе знесла й перемогла його любові сила. Того ж великого вогню і смерть не погасила [22]

Англомовна прижиттєва шевченкіана почалася з перекладу поезії Т.

Шевченка 1 березня 1868 р. політемігрантом з України, православним священиком і громадським діячем Агапієм Гончаренком (насправді – Андрій Гумницький) у видаваному ним двотижневику “The Alaska Herald” (“Вісник Аляски”). Було надруковано прозовий переклад частин поеми “Кавказ” (рядки 89-105, 128-129) під назвою “Цікаві думки поета Тараса Шевченка” [див.: 13].

Для перекладу А. Гончаренко вибрав вбивчі сарказмом рядки, які викривають облудність царських маніфестів, релігійних доктрин, офіційної преси, що позиціонували загарбницьку політику царату як вчинки ласки, доброти, милосердя. У перекладі не відтворено вагомої інверсійної епітетної конструкції “Сибір неісходима”; лише частково передано сентенцію “Од молдованина до фінна / На всіх язиках все мовчить, / Бо благоденствує!” – “but all, from the Moldavians to the Finns, are silent”. Як прозове відтворення віршового оригіналу Гончаренків текст не може претендувати на повноцінний переклад у сучасному розумінні цього терміна, але він має велике історико-літературне значення [11, с.14].

2.2. Художнє втілення образу Тараса Шевченка

Щоб з'ясувати яким був образ Тараса Шевченка в очах сучасників, необхідно спочатку визначити що таке "образ". Дослідниця А. Киридон стверджує, що образ – особлива символічна форма передачі й актуалізації культурних смислів у культурній пам'яті сучасників і нащадків того чи іншого митця. Образ неможливо зафіксувати раз і назавжди. Його фіксація й реконструкція відбувається за участі конкретних людей, що мають власні уподобання, різні настрої, пріоритети, цінності, ідеали, інтелект, соціально значущий життєвий досвід тощо; в конкретний період/час, за певних обставин, під впливом соціальних настроїв [12].

Як наголошував К. Гірц, “людська думка у всіх відношеннях соціальна: соціальна за своїм походженням, соціальна за своїми функціями, соціальна за своїми формами, соціальна за своїм застосуванням”. При цьому варто брати до уваги, що “історія – це предмет конструкції, місце якої утворює не гомогенний і порожній час, а час, наповнений теперішністю” [12].

Із 1840 до лютого 1861 р. було надруковано близько 80 відгуків українською чи російською мовами на праці Т. Шевченка (у часописах, газетах, альманахах). М. Назаренко наводить результати дослідження, в ході якого намагалися підрахувати число зразок і особливості образу у цих згадках за життя Кобзаря. Авторами дослідження бралися до уваги лише ті джерела, які містили предметну оцінку цих творів, і не враховували прості переліки. У 44 з 80 відгуків Т. Шевченко зіставляється з певним автором, літературою загалом (українською, російською, іншою) чи фольклором. Відсоткове співвідношення таких відгуків лишається на рівні того, що і було у 1840–1844 рр., так і в 1857–1861 рр. (18 із 30 публікацій та 27 із 50, відповідно). Усього в публікаціях, як безпосередньо присвячені Т. Шевченку, так і в тих, де він лише згадується (загальна кількість – 96), для порівняння чи в одному ряду з ним згадується 88 письменників. У цю когорту не зараховано тих, кого із Т. Шевченком поєднує лише "обставина місця" – скажімо, поява їхніх творів в

одному альманасі, – якщо у критичному дописі безпосередньо не порівнювали їхні твори [27, с. 252].

З першими глибоко емоційними й захоплюючими відгуками на поезії Т. Шевченка зустрічаємося в листах Г. Квітки-Основ'яненка та Є. Гребінки. Його ім'я звучить у Б. Грінченка, П. Свенцицького, М. Чалого, Л. Севінського, В. Вересаєва, Якуба Коласа, Янка Купала, А. Церетелі, А. Гожалчинського, Емілія

На межі 1850–1860-х рр. місце Т. Шевченка як представника європейської літературної когорти знову переглянуто. Поета остаточно канонізували і, відповідно, відбулося утвердження літератури, представником якої він був, – це розуміють усі критики, що залучені до дискусії. Розпочалося це з передмови П. Куліша до першого виходу "Наймички" (1857, у "Записках о Южной Руси"): "Наивное и трогательное положено автором в основу поэмы, и в этом отношении я не знаю ничего совершеннее ни в одной европейской литературе" (така категоричність миттєво викликала заперечення О. Пипіна в рецензії на "Записки..."). Високу оцінку П. Куліша підтримали критики "Книжного вестника" (1860), М. Чернишевський (1861) і О. Чужбинський (1861) [27, с. 256].

П. Куліш, який час від часу дорікав Шевченку його російськими поемами та оповіданнями, писав: "...Се вже був не кобзар, а національний пророк". Іншого разу Пантелеймон Куліш сказав про поета так: "[...] уся сила і вся краса нашої мови тільки йому одному відкрилася [...] Були в нас на Україні великі воїни, були великі правителі, а ти став вище всіх їх [...]" [Куліш, 5]. Зі слів рецензента можна зрозуміти, що доробок Тараса Шевченка для більшості українців важливіший за досягнення "великих воїнів", "великих правителів", тобто корисніша за роботу політиків через те, що його труд визначався у царині Духа. "Ти бо, Тарасе, – продовжує П. Куліш, – Вчив нас не людей із сього світу зганяти, не городи й села опановувати: ти вчив нас правди святої, животворящої" [47, с. 617].

Одним з найбільших поціновувачів творчості Шевченка був український письменник І. Франко. В його доробку велика кількість статей про твори Т.

Шевченка, перекладів його творів німецькою. Іван Франко зазначив: "Я не знаю в світовій літературі поета, який би став таким послідовним, таким гарячим, таким свідомим оборонцем за права жінки на повне і людське життя" [9].

За свідченнями Франка, Шевченко сам "підіймається на високу висоту вчителя і пророка народного, обличителя деспотизму політичного й соціального" [41, с. 121]. Разом з тим І. Франко не погоджувався з порівнянням Шевченка з старозавітним пророком Єремією. Спробу такого уподібнення здійснив Василь Щурат, якого пізніше підтримав О. Пріцак. Здається, обидві крайні позиції – уподібнення Шевченкового "автора-поета" до пророка Єремії чи відкидання виразної схожості між ними – занадто категоричні. Відсутні підстави зводити Шевченка як національного пророка до розпачливого Єремії, хоча складно не погодитися, що український поет оплакує "Козацької слави убогих руїн" ("Гайдамаки", р. 833), вдається до трагічного єреміївського тону та патетики, як ось у рр. 96–105 поеми "Єретик", звернених до Небесного Царя, про ці слова С. Козак цілком доречно зазначив, що "така бурхлива реакція Шевченка на деспотизм приводить на думку "Плач Єремії" <...>" [13, с. 74].

Рядки у вірші "Чигрине, Чигрине": "А я, юродивий, на твоїх руїнах / Марно сльози трачу; заснула Україна" (і далі, рр. 26–34), як і подібні до них рядки у посланні "І мертвим, і живим": "Тільки я, мов окаянений, / І день, і ніч плачу / На розпутьях велелюдних" (і далі, рр. 5–20), на думку Ю. Івакіна, "нав'язні <...> передусім біблійними Книгою пророка Ієремії і Плачем Ієремії (образ пророка-викривача, що марно закликає до своїх співвітчизників і оплакує руїни Єрусалиму)" [28].

Однак переважає у творчості Шевченка національне та соціальне визволення України і вселюдська міленарна перспектива. Є. Нахлік слушно вбачає у Шевченковій творчості врівноважене поєднання рис провидців Єремії та Ісаї: "Півмасці Єремії, який плаче на розпутьях історії, майбутнє української нації бачиться як пустеля; такі пасивні видіння іронічно

збалансовані півмаскою Ісаї, який картає свій народ за минулі помилки і закликає до майбутніх звитяг" [29, с. 125–132].

Шевченкові постави поета поєднують топос старозавітного пророка ("Як умру, то поховайте", "Чигрине, Чигрине", "Холодний Яр", "Давидові псалми", "Пророк", старозавітні "наслідування" "Подражаніє 11 псалму", "Ісаія. Глава 35", "Подражаніє Іезекіїлю. Глава 19", "Осія. Глава XIV", "Саул") і топос новозавітного апостола ("Єретик", "Москалева криниця", "Меж скалами, неначе злодій", "Злоначинающих спина"). У поемі "Тризна" образ пророка, з одного боку, підрозуміває, відповідно до біблійної традиції (старозавітні пророки, Йоан Хреститель), того, хто виголошує правду деспотам і у більшості випадків це вартує йому життя: "Великим словом Божью волю / Сказать тиранам – не поймут! / И на родном прекрасном поле / Пророка камнем побьют!" ("Тризна", pp. 250–253). З іншого ж боку, ідеальна життєва дорога взірцевого персонажа, що його Шевченко створив у цій поемі згідно з євангельськими переказами і настановами, може розглядатися як шлях християнського святого, більше апостола, якого переповнює любов до ближнього, ніж пророка, що схильний гнівно засуджувати людей за їхні прорахунки. Суть морального імперативу, вкладеного в уста "страждальця" і "пророка" "Тризны" Безталанного, який частково також ототожнюється з автором, полягає у збереженні висоти духу й чистоти душі, незлобивого серця й неослабної любові до людей, попри неминуче зіткнення з найогиднішим брудом життя і людською ницістю: "Понять на деле жизнь людей, <...> / Все беззаконные дела... / И сохранить полёт орла / И сердце чистой голубицы! <...> / Людей изведать – и любить!" (pp. 199, 201–203, 206). На переконання автора "Тризны", пророк не повинен бути ні грізним суддею, ні бездушним раціоналістичним мислителем, а має керуватись християнським милосердям і добротою: "И тот, кто мыслит без конца / О мыслях Канта, Галилея, / Космополита-мудреца, / И судит люди, не жалея / Родного брата и отца; / Тот лжепророк!" (pp. 227–232) [28].

О. Задорожна писала: "Велика це людина – Тарас Шевченко, велика вже сама собою, ще вища величчю дум мільйонів, що знайшли свій вияв у натхненній його пісні..." [9].

Шевченка злободенного найбільш щиро хвилює атмосфера відносного лібералізму в тогочасній російській офіційній площині. Він має надію (таки марно, як продемонструвало подальше життя), що в результаті очікуваних царських реформ будуть визволені селяни, а також суспільство загалом оздоровиться. Звідси – гостра антицарська позиція його образів в творах останніх років. Цей факт свого часу виокремив С. Смаль-Стоцький: "Цілий останній рік життя Шевченка мучила одна і та сама ідея – зміна деспотичного ладу на людський гармонійний лад. Всі його думки зводяться вкінці до одної думки, що не буде людського правопорядку на світі, доки люди не зроблять суд або доки люди і без того, "без всякого лихого лиха царя до ката поведуть". Це була Шевченкова мука, це була його скорб, його печаль [...]. Такий був Шевченко-поет: не звеличник царів і Росії, а найбільший і найзавзятіший противник розпинателів народних, був правдивий апостол правди" [33].

Дивовижна магія Шевченкового слова була оцінена ще його сучасниками. І не лише згадуваними кирило-мефодіївцями. Григорій Квітка-Основ'яненко зазначав, що після прочитання "Кобзаря" у нього аж "волосся... на голові... настопужилося" [Наєнко М. Шевченків геній без кордонів], хоча до появи в поезії Шевченка українською мовою вже було написана сила силенна творів.

У той же час М. Гоголь мав доволі суперечливі думки з приводу творчості Т. Шевченка. Григорій Данилевський згадував що М. Гоголь "був зачарований поетичними піснями "Кобзаря" і "Гайдамаків" Шевченка" ("Северная пчела", 10. 05. 1861) [43]. А вже через 5 років ("Исторический вестник", 1866, т. 26) Григорій Данилевський розповідав, М. Гоголь доволі критично ставився до віршів Т. Шевченка, сам же Гоголь на гостинах у О. Толстого зазначив, що в Шевченковій творчості, на його думку, "дьюгтю багато... більше, ніж самої поезії"; потім він же здійснив порівняння Шевченка

з провансальським поетом Жаком Жасменом, але тут же Данилевський подавав цитату Гоголя: "Я знаю и люблю Шевченко как земляка и даровитого художника; мне удалось и самому кое-чем помочь в первом устройстве его судьбы. Но его погубили наши умники, натолкнув его на произведения, чуждые истинному таланту. Они все еще дожевывают европейские, давно выкинутые жваки. Русский и малоросс – это души близнецов, пополняющие одна другую, родные и одинаково сильные. Отдавать предпочтение одной в ущерб другой невозможно" [3]. Отже, суперечливі висловлювання зводять нанівець висловлені самим М. Гоголем у тому самому діалозі побіжне позитивне враження про Т. Шевченка.

Особливий інтерес представляють згадки про Т. Шевченка його сучасника П. Куліша середини 80-х років XIX ст., які демонструють особливості ставленню до творчої, духовної спадщини геніального українця в добу Кирило-Мефодіївського братства: «Чари його дикої в багатьох випадках поезії притлумили в моєму розумі й серці усе, що сприйняв я тверезого від незрівнянного Плетньова» [19].

У своїй прощальній промові на похороні Тараса Шевченка П. Куліш був ще більш категоричнішим: «Немає в нас ні одного достойного проректи рідне українське слово над домовиною Шевченка: уся сила і вся краса нашої мови тільки йому одному відкрилася» [19].

М. Жулинський сказав: "Шевченко – це митець, художник, який відкрив для української нації двері в безкінечність. Він є гарантом нашої вічності..." [Забужко О. Шевченків міф України]. Б. Грінченко сформулював інтуїтивно-точно: "Ми певні, що в українській літературі з'явиться ще багато діячів, рівних Шевченкові талантом, але не буде вже ні одного, рівного йому своїм значенням у справі нашого національного відродження: будуть великі письменники, але не буде вже пророків..." [8].

Та, певно, найбільш точно ідеалістичне звеличення творчості Великого Кобзаря у колі кирило-мефодіївських братчиків сформулював Василь Білозерський. У листі до Миколи Гулака від 1 травня 1846 р. він зазначав, що

тільки «геній, завдяки лише глибокому почуттю, може вгадувати і потреби народу, і навіть цілого століття — чого не навчить ніяка наука, ні знання без вогню поетичного і разом релігійного» [19].

Варто наголосити, що сам Т. Шевченко з недовірою та скептицизмом ставився до подібних оцінок, зокрема до тези що він – народний поет [19]. Саме тому його рефлексії мали доволі незначний вплив на створення мемуарних чи некрологічних образів. Ця першість, духовне начало Т. Шевченка, стало причиною того, що в початкових образах Великий Кобзар був народним, національним поетом, овіяний романтичним ореолом драматичної долі та геніальності з елементами пророцтва й жертвності. Її зміст у стислій та концентрованій фразі подав той самий П. Куліш: «Шевченко — наш поет і первий історик. Шевченко перше всіх запитав наші німі могили, що вони таке, і одному тільки йому дали вони ясну, як боже слово, відповідь. Шевченко перше всіх додумався, чим наша старосвітщина славна і за що проклянуть її грядущі роди. Так, як йому самому пісня народна дала тон до високої речі, так і він дав нам усім праведний тон, як нам своє слово строїти. Високо над нами підняв Шевченко поетичне світло своє — і стало видно по всій Україні, куди з нас кожен мусить простувати» [19].

Проте, романтичним образам Т. Шевченка, котрі усталилися на межі 50–60-х років XIX ст., не судилося існувати довго. Наприкінці 1860-х років відбувається зміна образу Шевченка, що викликано багатьма чинниками. Російська імперія пореформеного часу повинна була наздоганяти західноєвропейську модернізацію, зокрема у питанні трансформації Європи станів в Європу націй та національних держав. Розпочалася доба кардинальних змін, було відмінено кріпосництво, покладено початок руйнуванню міжстанових бар'єрів, менше обмежень відчувалося у духовній атмосфері суспільства, нових рис набувала українська культура.

Зазнавав суттєвих метаморфоз і український національно-визвольний рух, який плавно переходив з академічної ери в культурницьку добу. В той же час спостерігається розповсюдження новітніх інтелектуальних впливів, що в

царині науки означало розповсюдження позитивізму, а на суспільно-політичній — зростання популярності анархічних, соціалістичних та ліберальних ідей. Відтак відбулося формування новітніх соціокультурних запитів та інтелектуальних вимог пореформеного українського суспільства до своєї минувшини, зокрема до образів Великого Кобзаря.

Ці настрої стали з'являтися ще за життя Т. Шевченка. Зокрема, у листі до Михайла Юзефовича від 19 січня 1857 р. П. Куліш пише про поета так, ніби він не письменник-романтик, а поміркований хуторянин-культурник: «Докоряє нам Шевченко “овечою натурою”, отже, як поглянеш на всю історію, то єсть у того сонму народного якийсь вищий розум, і не дармо сказано: “терпи, козак, — отаманом будеш”» [19].

Повну потужність модерних віянь спостерігаємо вже у творах пізнього П. Куліша, зокрема в його самобутній «Истории воссоединения Руси», в якій вже частіше зустрічається позитивізм. У цій праці, особливо в її другому томі, можна знайти гострі, інколи й образливі вислови на адресу творчості М. Максимовича, М. Костомарова та Т. Шевченка. Щодо Кобзаря, то П. Куліш до опису його творчості вживає метафору «п'яна муза», котра має шкідливий вплив на широкі кола освіченого українства [14].

Геній великого Тараса вплинув на долі інших видатних українців ХІХ - початку ХХ ст., певною мірою відобразившись у їхньому житті та літературних, мистецьких творах. Це значною мірою відчув на собі і Михайло Петрович Старицький - корифей українського театру, видатний поет, епік, драматург, перекладач. Ще в шкільні роки - у 4-5 класах Полтавської гімназії - письменник з задоволенням читав Кобзаря. Особливу цікавість він проявив до заборонених текстів. М.Старицький любив Шевченкову музу усе своє життя. Від моменту, коли він дебютував у 1865 році творами "До Тараса" ("Гей, Тарасе! Рідний батьку...") та "Голосієв" ("Голосієв! Голосієв! Хто тебе насяв...") і аж до останніх років життя митець орієнтувався на заповіді Кобзаря, вважав його взірцем служіння рідному краю. Київська газета "Заря" від 26 лютого 1882 року опублікувала статтю М.Старицького "На родине

Т.Г.Шевченка". У ній автор виявив потужну зацікавленість до малої вітчизни Кобзаря та до його походження. З відрадою зазначає автор, що жителі Кирилівки знають і поважають великого генія. Особливо М.Старицького потішила увага дітей до творчості Шевченка - "некоторые из них бросились в свои хаты и вынесли напоказ "Кобзаря". По их словам, в каждой почти хате есть сочинения Шевченка" [37, с. 360]. Керуючи в 80-х рр. з Марком Кропивницьким першою українською професійною трупю, Михайло Петрович дбав, щоб до репертуару увійшли й "Назар Стодоля" Т.Шевченка, й постановки за його творами "Сліпий" і "Титарівна", виконані М.Кропивницьким (п'єси "Невольник" та "Глум і помста").

Поезія "До Шевченка" ("По виході празького видання Т.Г.Шевченка") Михайло Старицький написав у 1876 році. Цей рік багато вітчизняних митців запам'ятали через появу Емського указу, направленого проти української мови та культури (заборони друкувати на території тогочасної Російської імперії оригінальні твори і переклади, тексти до музичних видань, театральних постановок і публічних читань "на малороссийском наречии", а також ввозити україномовні книги і брошури з-за кордону). І відлуння цього документа відчувається в поезії М.Старицького. Але твір "До Шевченка" це передовсім жива рецензія на появу позацензурного видання "Кобзаря", що був упорядкований за сприяння київської "Старої громади" Ф.Вовком та О.Русовим і надрукований в двох томах у Празі 1876 року. Це свідчило про те, що жодним репресивним законам й переслідуванням не під силу знищити українське слово. Разом з тим це видання за кордоном було демонстрацією жагучої потреби в пристрасних й полум'яних словах Шевченка в Україні, де чимало творів були заборонені й побачили світ лише в ХХ столітті.

Поет М.Старицький кожне звернення у віршах до Кобзарєвого образу, до його ліри відчуває утіху, і гострий біль, і велику відповідальність. Адже як складно у своїх власних творах висвітлити геніальність і трагізм Шевченкового світу. Тому поезія "До Шевченка" особливо прониклива, щира й болісна:

Читаю знов тяжкі глаголи,
 Ридання, мучення співця;
 Такої муки ще ніколи
 Не спочував на серці я! [36, с. 59].

Поезія "На роковини Шевченку (До поновлення могили)", датована 1882 роком і вперше надрукована у 1908 році у виданні "Поезії М.П.Старицького. 1861-1904", була надіслана автором ще у 1884 році І.Франкові під назвою "На роковини" у рукописній збірці. У цьому варіанті твору було більше на одну строфу (останню):

І ширшають стежки оті щороку,
 Щирицею не заросте їх слід...
 Що ж станеться, коли ріку глибоку
 Не здержить більш уже підталий лід?! [35, с. 541].

А проте, не зважаючи на таку увагу до Кобзаря з боку шанувальників, автор констатує плачевний стан Тарасової могили. Вона без догляду, відкрита нещадним природним стихіям, адже за царату великий поет України став символом її непокори. Тож даремно було б сподіватись на підтримку царськими урядовцями у даному питанні:

За Каневом, на горах, аж на чолі,
 Де унизу Дніпро щось гомонить,-
 Могила єсть; її дощі поволі
 Розмили вкрай: дубовий хрест лежить;
 І щовесни з гори рвуть хвилі глину,
 Обвалюють у воду береги,
 Щоб вирвати в недбальців домовину
 Й на дні сховать останки дорогі... [36, с. 109].

У другому розділі було проаналізовано поезії, присвячені Кобзареві. Їх жанрово-стильові ознаки та ідейне наповнення дають підстави стверджувати, що Шевченко в уяві сучасників постає як пророк для української нації, як

заклик до боротьби за загальнонародні інтереси, як щира душа, що в собі поєднала романтизм і бунтівні настрої.

ВИСНОВКИ

У художньому розумінні особистості того чи іншого письменника особливо важливим є дослідження творів, що були написані прижиттєво. З моменту виходу у 1841 році поезії Олександра Афанасьєва-Чужбинського "Шевченкові", а відтак появи шевченкіани, створені поетичні твори різних жанрів – ліричні і гумористичні вірші, поменники, балади, поеми, поетичні цикли і збірки. Із 1840 до лютого 1861 р. було надруковано велику кількість відгуків українською чи російською мовами на твори Т. Шевченка (у часописах, газетах, альманахах).

Образ Т. Шевченка – явище динамічне, яке протягом своєї історії змінюється під впливом зовнішніх обставин. Рецензії на ранні твори Т. Шевченка сформували образ поета як виключного, – неважливо, в позитивній чи негативній іпостасі. Вже починаючи з перших рецензій на "Кобзар" Т. Шевченко стає для критики втіленням головних рис української літератури, живим доказом на користь того, що вона не має майбутнього – або, навпаки, свідченням того, що майбутнє в неї, безумовно, є. На межі 1850–1860-х рр. місце Т. Шевченка як представника європейської літературної когорти знову переглянуто. Поета остаточно канонізували і, відповідно, відбулося утвердження літератури, представником якої він був.

Починаючи з перших поетичних кроків Шевченком захоплювалися його українські побратими по творчості. Це захоплення породило поетичну шевченкіану, початком якої прийнято вважати поезію О.Афанасьєва-Чужбинського "Шевченкові". О.Афанасьєв-Чужбинський підтримує образ-персоніфікацію, який плекала фольклорна і літературна традиція, переконуючи, що автор "Кобзаря" – вірний патріот, який любить Україну понад усе, та виважений захисник-борець за права співвітчизників. У своїх спогадах Чужбинський ідеалізує постать Шевченка, возвеличує його. Пантелеймон Куліш у своїх спогадах висловлює глибоку повагу до Кобзаря, до його діяльності.

У роботі було розглянуто й осмислено такі проблеми як літературна шевченкіана загалом та образ Кобзаря в поезії сучасників. Сприйняття Шевченка сповнене парадоксів через те, що його сучасники бачили його водночас як "сонце української поезії" (Пантелеймон Куліш) і як поета фольклорної, народної традиції, від початку про нього було відомо як інтелектуалам, так і простолюду. Таким чином була досягнута мета роботи: було проаналізовано особливості поетичної шевченкіани другої половини XIX століття.

У першому розділі було проаналізовано й осмислено явище літературної шевченкіани від його витоків до сучасності. Також було розставлено акценти у ставленні до Шевченка видатних сучасників, де за основу було взято спогади Олександра Афанасьєва-Чужбинського як основоположника літературної шевченкіани та Пантелеймона Куліша – неперебільшено вагомої постаті у житті Кобзаря.

У другому розділі було проаналізовано надзвичайно широкий діапазон сприйняття Шевченка, що став причиною появи різноманітних образів. У баченні сучасників Кобзар постає як особистість різнопланова: від народного поета-романтика до борця за волю України, патріота, воїна.

Саме це лягло в основу багатьох поетичних творів, присвячених Шевченкові. У творах сучасників його образ зазвичай ідеалізований, дещо панегіричний. Його беззаперечний авторитет є потужним підґрунтям для творення образу співця українського народу, борця за його визволення, відродження і нарешті Незалежність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Афанасьєв-Чужбинский А. Воспоминания о Т. Г. Шевченко / А. Афанасьєв-Чужбинский. – К.: Дніпро, 1998. – С. 101–123.
2. Афанасьєв-Чужбинський О. С. Спогади про Тараса Шевченка. — К.: Дніпро, 1982. — С. 87-107.
3. Гоголь Н.В. Собр. соч. : В 7 т. – Москва, 1986. – Т. 7. – С. 48–124.
4. Гранчак Т. Ю. Тарас Шевченко у соціокультурних вимірах Майдану / Т. Ю. Гранчак // Українська біографістика. – 2014. – Вип. 11. – С. 233-246. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ubi_2014_11_18.
5. Дзюба І. Тарас Шевченко. Життя і творчість. — К., 2008. — С. 2004.
6. Євшан М. Шевченко і Куліш / М. Євшан // Критика. Літературознавство. Естетика / М. Євшан. – К., 1998. – 658 с.
7. Жур П. Шевченківський Київ. — К., 1991. — С. 30.
8. Забужко О. Шевченків міф України. Спроба філософського аналізу // Оксана Забужко. К. : Абрис, 1997. – 144 с.
9. Задорожна О. Тарас Шевченко і сучасність / О. Задорожна // Шевченкознавчі студії. – 2015. – Вип. 18. – С. 231-238. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Shs_2014_18_29.
10. Зірка в українському письменстві: до 200-річчя з дня народження П. Куліша; краєзнавчий дайджест / Сумська міська центральна бібліотека ім. Т. Г. Шевченка; відділ довідково-інформаційної роботи та маркетингу; укл. Л. Д. Клімачова, Т. А. Бордунова. – Суми, 2019. – 32 с.
11. Зорівчак Р. Англомовна поетична шевченкіана (1868 - 2014): стислий огляд / Р. Зорівчак // Слово і час. — 2014. — № 10. — С. 3-17.
12. Киридон А. Образ Тараса Шевченка як духовна домінанта українства / А. Киридон // Україна-Європа-Світ. Міжнародний збірник наукових праць.. Серія: : Історія, міжнародні відносини. – 2014. – Вип. 13. – С. 36-44. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ues_2014_13_7.

13. Козак С. Тарас Шевченко та Юліуш Словацький // Козак С. Шевченкознавчі та порівняльні студії: Статті. Розвідки. Лекції / Стефан Козак. – К., 2012. – С. 66–75.
14. Кулиш П. А. История воссоединения Руси / П. А. Кулиш. - Санкт-Петербург: Изд. т-ва "Обществ. польза", 1874. - Т. 2. - 1874. - [3], VIII, III, 456, [1] с. - http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0004529.
15. Куліш П. Твори: у 2 т. / П. Куліш. – К., 1989. – 586 с.
16. Куліш П. Твори: у 2 т. / П. Куліш. – К., 1994. – 752 с.
17. Листи до Т. Шевченка: [та ін. листи] / П. Куліш // Україна: антологія пам'яток державотворення Х–ХХ ст.: у 10 т. / редкол.: І. М. Дзюба [та ін.]. – К.: Вид-во Соломії Павличко „Основи”, 2009. – Т. 5. Романтики національного відродження (1800–1863 роки). – С. 242–284, 308–312.
18. Листування Тараса Шевченка: репринтне видання. – Черкаси, 2013. – 1055 с.
19. Литвин В.М. Образи Великого Кобзаря в українській інтелектуальній історії (до 200-річчя від дня народження Т.Г.Шевченка) / за ред. В.А. Смолія. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 2014. — 52 с.
20. Луцький Ю. Повертаючись до теми "Шевченко і Куліш" / Ю. Луцький // Світи Тараса Шевченка. – Нью-Йорк; Торонто; Львів, 1991. – 438 с.
21. Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції «Феномен особистості та творчості Т.Г. Шевченка в сучасному культурологічному просторі»: Збірник тез доповідей (І частина).– Миколаїв: ВП «МФ КНУКІМ», 2014. – 175 с.
22. Мельничук Б. З історії української поетичної шевченкіани ХІХ–ХХ століть/ Богдан Мельничук//Вісн. Черкас. ун-ту. Сер. «Філологічні науки». – Черкаси, 2007. – Вип. 108. – с. 27–56.

23. Мельничук Б. Шевченкіана, творена у криївках і ГУЛАГах / Б. Мельничук // Слово і Час. — 2012. — № 4. — С. 17-31.
24. Мельничук Б.І. Українська поетична шевченкіана. — Чернівці, 2010. — С.13.
25. Могилянський М. Куліш і Шевченко / М. Могилянський // Пантелеймон Куліш: зб. — К., 1927. — 137 с. Шевченко Т. Кобзар / Т. Шевченко. К., 1983. — 608 с.
26. Наєнко М. Шевченків геній без кордонів / М. Наєнко // Шевченкознавчі студії. — 2015. — Вип. 18. — С. 323-341. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Shs_2014_18_37.
27. Назаренко М. До прижиттєвої рецепції поезії Т. Шевченка: питання літературного контексту / М. Назаренко // Шевченкознавчі студії. — 2013. — Вип. 16. — С. 250-258. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Shs_2013_16_31.
28. Нахлік Є. Пророцтво у Шевченковій поезії / Є. Нахлік // Шевченкознавчі студії. — 2014. — Вип. 18. — С. 3-13.
29. Нахлік Є. Тарас Шевченко і біблійні пророки Єремія та Ісаїя: З приводу Франкової полеміки з Василем Щуратом / Євген Нахлік // Буковинський журнал. — 2014. — № 1. — С. 125–132.
30. Неділько Г. Шевченко і художник з Ніжина: [взаємини Т. Г. Шевченка з ніжинським художником Олександром Фроловичем Сенчилом-Стефановським (1808-1866)] / Георгій Неділько // Ніжинський вісник. — 2014. — 11 січня. — С. 8.
31. Неділько Г. Я. Тарас Шевченко і Чернігівщина. Чернігів: ОППК, 1992. 69 с.
32. Немченко І. Шевченкова офіра. Ліричні присвяти Т.Г.Шевченкові в доробку О.Афанасьєва-Чужбинського. — Режим доступу: <https://prosvita-ks.co.ua/ivan-nemchenko-shevchenkova-ofira/lirichni-prisvyati-tgshevchenkovi-v-dorobku-oafanasieva>.

33. Смаль-Стоцький С. Останній рік Шевченкової поетичної творчости / Степан Смаль-Стоцький // Праці Українського історико-філологічного товариства у Празі. Том другий, виданий на пошану голови товариства проф. Дмитра Антоновича. – Прага, 1939. – С. 1–10.
34. Сніцарчук Л. Шевченкіана журналу "Правда" (Львів, друга половина XIX ст.) / Л. Сніцарчук // Записки Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника. – 2014. – Вип. 6. – С. 131-140. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/lnnbyivs_2014_6_10.
35. Старицький М. Поетичні твори. Драматичні твори / Ред. тому та авт. вступ. ст. С.Д.Зубков; Упоряд. і приміт. М.Т.Максименко. - К.: Наук.думка, 1987. - 576 с.
36. Старицький М. Твори: У 8 томах. - К.: ДВХЛ, 1963. - Т.1. - 630 с. – Режим доступу: <http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=fullwebr&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=I=&S21STR=%2D155002>.
37. Старицький М. Твори: У 8 томах. - К.: Дніпро, 1965. - Т.8. - 752 с. – Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0003983.
38. Україна Тараса Шевченка: іст.-краєзнав. нариси / упоряд.: Р. В. Маньковська, В. М. Мельниченко; передм. О. П. Реєнта, Л. М. Новохатька; голова ред. ради Л. М. Новохатько; голов. ред. О. П. Реєнт; худож.-оформлювач О. М. Іванова; М-во культури України, Нац. спілка краєзнавців України. — Харків: Фоліо, 2014. — 575 с.
39. Українські поети-романтики. – К.: Наукова думка, 1987. – с. 225 – 251. – Режим доступу: <https://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Lit/A/Afanasjev-ChuzhbynskyjO/Verses.html>.

40. Українські поети-романтики: Поетичні твори. – К.: Наукова думка, 1987. – 592.
41. Федькович Юрій. Твори. – Т. 1. Поезія. Ч. 1. Лірика / Упорядкування, підготовка текстів і примітки Б. І. Мельничука та М. І. Юрійчука. Вст. стаття Б. І. Мельничука. – Чернівці: Буковина, 2004. – 272 с.
42. Франко І. Тарас Шевченко // Зібрання творів у 50 т. / Іван Франко. – К., 1980. – Т. 28. – С. 112–122.
43. Шевченко Т. Г. Журнал / Т. Г. Шевченко. – К., 1954. – 251 с.
44. Шевченко Т. Г. Зібрання творів: У 6 т. – К., 2003. – Т. 4: Повісті. – С. 11–119.
45. Шевченко Т. Повне зібрання творів: У 12 т. – Т.2: Поезія. 1947–1961 / Тарас Шевченко. – К.: Наукова думка, 2003. – 782 с.
46. Шевченко Т. Повне зібрання творів: У 12 т. – Т.5 / Тарас Шевченко. – К.: Наукова думка, 2003. – 782 с.
47. Шевченко Т.Г. Твори: У 5 т. – К.: Дніпро, 1978. – Т.1. – 373 с.
48. Шкуратенко Ю. Художня рецепція світоглядних імперативів Тараса Шевченка у творчості Павла Глазового [Електронний ресурс] / Ю. Шкуратенко // Шевченкознавчі студії. – 2015. – Вип. 18. – С. 615-625. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Shs_2014_18_70.
49. Шупта-В'язовська О. Тарас Шевченко: феномен художнього та проблема його повноти / О. Шупта-В'язовська // Шевченкознавчі студії. – 2015. – Вип. 18. – С. 93-99. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Shs_2014_18_13.
50. Юрчук О. О. Олександр Афанасьєв-Чужбинський і Тарас Шевченко: реконструкція історії взаємин / О. О. Юрчук // Література та культура Полісся. – 2016. – Вип. 84. – С. 227-234. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ltkp_2016_84_30.